

EDUKACJA OBYWATELSKA NA KRESACH WSCHODNICH

EDUKACJA OBYWATELSKA NA KRESACH WSCHODNICH

Autorzy :

Marlena Zadorożna

Natalia Żywczyk

Michał Wochniak

**POLSKI INSTYTUT
ROZWOJU SPOŁECZNEGO
I GOSPODARCZEGO**

DOFINANSOWANO ZE ŚRODKÓW BUDŻETU PAŃSTWA

DOTACJA CELOWA

Tytuł zadania publicznego: „Wsparcie edukacji
obywatelskiej i patriotycznej na Kresach”

Realizowany ramach konkursu: Polonia i Polacy za
Granicą 2022 ogłoszonym przez: Kancelarię Prezesa Rady Ministrów - Departament
Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą

DOFINANSOWANIE

35 000,00 zł

CAŁKOWITA WARTOŚĆ

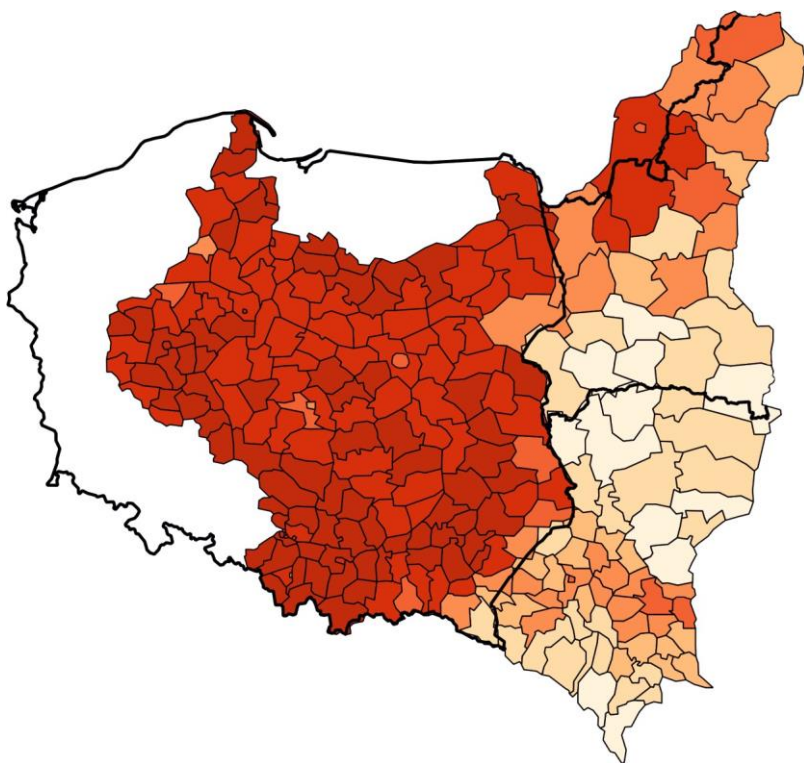
65 000,00 zł

Spis treści

Rozdział I	5
Kresy Wschodnie – geneza i znaczenie terminu geopolitycznego	6
1.1. Dzieje Kresów 1921 – 1945	7
Lata 1921-1939.....	7
II wojna światowa.....	8
1.2. Kresy jako kolebka polskiej kultury.....	13
1.3. Polacy na terenach dawnych Kresów. Pamięć poprzez edukację.....	17
Rozdział II	22
1. OCHRONA POLSKIEGO DZIEDZICTWA NA UKRAINIE	25
Instytucje państwowe.....	25
1.2. Sektor pozarządowy.....	30
1.3. Pozostałe formy wsparcia	34
2. OCHRONA POLSKIEGO DZIEDZICTWA NA BIAŁORUSI.....	37
2.1 Instytucje państwowe	37
2.2. Sektor pozarządowy.....	40
2.3. Pozostałe przejawy wsparcia.....	43
3. OCHRONA POLSKIEGO DZIEDZICTWA NA LITWIE.....	44
3.1. Instytucje państwowe	44
3.2. Sektor pozarządowy.....	48
3.3. Pozostałe formy wsparcia	50
Zakończenie.....	53
Rozdział III Badanie i analiza	56
I. Dane demograficzne i przynależność do organizacji pozarządowej.....	58
II. Charakterystyka organizacji, w których działają ankietowani.....	61

III. Działania dotyczące edukacji, w tym edukacji obywatelskiej i patriotycznej na terenach dawnych kresów wschodnich	67
IV. Część szczegółowa	73
V. Przygotowanie organizacji do promowania polskości	76
VI. Ocena działań służących promowaniu polskości przez ankietowanych	78
VII. Szanse rozwoju i bariery.....	84
WNIOSKI Z BADANIA.....	93
REKOMENDACJE.....	97
BIBLIOGRAFIA.....	102

Rozdział I

Kresy Wschodnie geneza znaczenie terminu geopolitycznego

Kresy to pojęcie stosunkowo nowe, które podlegało zmianom na przestrzeni lat. Po raz pierwszy posłużył się nim polski językoznawca i tłumacz Samuel Bogumił Linde w „Słowniku języka polskiego” w celu określenia granicy pomiędzy ziemią tatarską a należącymi do Rzeczypospolitej. Do języka potocznego weszło dzięki rapsodii rycerskiej Wincentego Pola „Mohort” wydanej w 1854 roku. Opisywała je jako ziemie bardzo odległe, pogranicza, krainy, które żyją na swoich własnych zasadach. Wcześniej omawiany termin nie był spotykany i wygląda na to, że zwyczajnie nie było potrzeby wskazywania odmienności terenów wschodnich¹.

Kresy to także pojęcie wielowymiarowe pod względem geograficzno-historycznym, socjologicznym czy kulturowym. Pozostały w pamięci wielu Polaków „ziemią zabraną” oraz „matą ojczyzną” dla wysiedlonych po II wojnie światowej. Były okresy w polskiej historii i narracji politycznej, w której stosowano wyparcie i zapomnienie o wszystkim, co dotyczyło Kresów i ich kultury oraz osiągnięć. W latach

¹ <https://wpolityce.pl/polityka/146711-kresy-kolebka-polskiej-kultury-przez-kilkaset-lat-nic-nie-bylo-w-stanie-zaklocic-przekonania-ze-kresy-to-czesc-naszego-panstwa-oczywista-niezbywalna-fundamentalna>, dostęp dnia 25.10.2022 r.

90-tych nastąpiło chwilowe przebudzenie społeczne i odbudowywanie myśli patriotycznej, przywracanie czasów świetności i odrabianie lekcji historii przez młodsze pokolenia. Ten czas jednak bardzo szybko przeminął. Obecnie niektórzy badacze używają tego określenia propagandowo, przedstawiając wyłącznie polską optykę i pamięć o tym, co przeminęło. Należy jednak pamiętać, że oprócz Polaków na ziemiach tych zamieszkiwali także przedstawiciele około trzydziestu innych narodowości, takich jak Ukraińcy, Białorusini, Litwini, Żydzi czy Niemcy.

Z całą pewnością Kresy stanowią kolebkę polskiej kultury, ale także przenikania się różnych grup etnicznych i wyznaniowych. Wielu kojarzą się ze szczęśliwymi latami, kiedy wszyscy żyli ze sobą w zgodzie i nikt nie upatrywał w tej odmienności zagrożenia. Niestety nastąpiła brutalna wojenna rzeczywistość. Okupacja rosyjska i niemiecka bardzo szybko i skutecznie przerwały ten spokojny okres. Obecnie Kresy są symbolem pewnego rodzaju „swojskości”, tęsknoty za domem, ale także ludzkiej niesprawiedliwości i przelewu krwi.

1.1. Dzieje Kresów 1921-1945

Lata 1921-1939

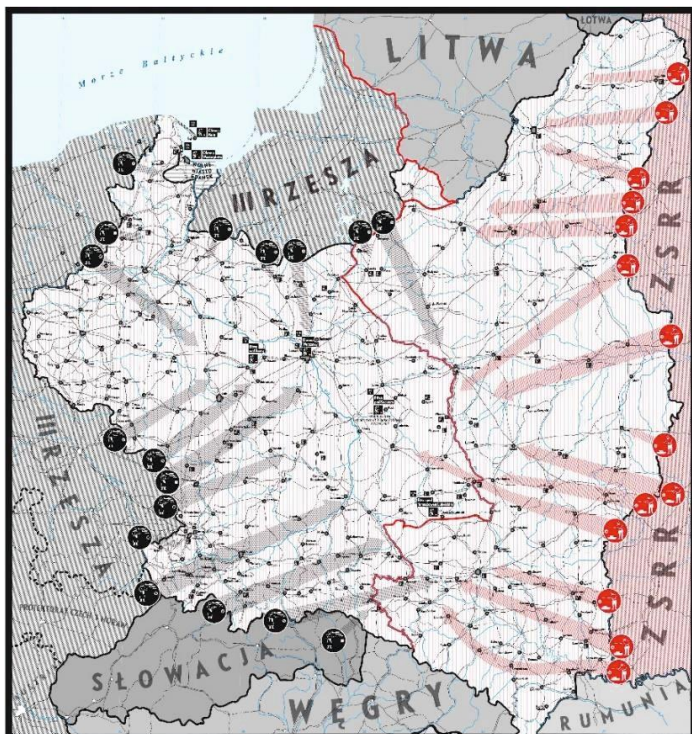
18 marca 1921 roku podpisano traktat ryski (lub inaczej pokój ryski), będący traktatem pokojowym pomiędzy Polską, Ukrainą i Rosją. Regulował sporne, do tej pory nierozstrzygnięte kwestie, kończył wojnę

polsko-bolszewicką, a przede wszystkim - ustalał przebieg granicy wschodniej. Zgodnie z jego postanowieniami Polska częściowo odzyskała ziemie utracone w drugim i trzecim rozbiore, ale zrezygnowała z tych, które należały do dawnej Rzeczypospolitej, tj. położonych na wschód od granicy. Przed podpisaniem traktatu Polska zgłaszała roszczenia co do 12 tys. km² ziem wschodnich od linii granicznej ustalonej w Rydze, ale odzyskała zaledwie 3 tys. km² terytoriów. Oznacza to, że na ziemiach nieodzyskanych pozostała społeczność polska, szacowana na około 2 mln. obywateli. Sowiecka Rosja pod pozorem swobód obywatelskich i pełnej autonomii planowała zmienić mentalność i nastawienie Polaków tak, aby stali się obywatelami rosyjskimi i częścią społeczeństwa. Po pewnym czasie władze komunistyczne zauważyły, że ich starania i próby wymazania polskości nie przynoszą zakładanych efektów, dlatego podjęty drastyczne kroki. Szacuje się, że w tamtym okresie dokonano prawdziwej rzezi na społeczności polskiej - zamordowano 111 tys. osób, 30 tys. skazano na pobyt w obozach pracy, a ponad 100 tys. osób deportowano m.in. na Syberię i do Kazachstanu, co również oznaczało dla większości z nich powolną śmierć.

II wojna światowa

Dalsze losy Kresów były bardzo burzliwe. Po rozpoczęciu II wojny światowej 1 września 1939 roku, obszar Kresów wchodzący w skład ziem

II Rzeczypospolitej znalazł się najpierw pod okupacją radziecką, a w roku 1941 pod okupacją niemiecką. Pierwsza fala masowych przesiedleń Polaków z terytorium Kresów została przeprowadzona przez NKWD (poi. Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych) w latach 1935-1938, a druga w latach 1940-1941. Był to czas licznych konfliktów na tle kulturowym i narodowościowym, które zamieniały się często w czystki etniczne.

Rysunek 1.1. Kampania wrześniowa - 1 września 1939 roku. Kresy pod okupacją radziecką Źródło: <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych/zaglada-zydow-w-oku-pow-ane-j-polsce/zagl-ada-zydow-na-kresach-wschodnich>, dostęp dnia 26.10.22 r., POLIN. Polscy Sprawiedliwi, Dr M. Grądzka-Rejak, red. M. Szczepaniak.

Po podpisaniu w nocy z 28 na 29 września 1939 roku traktatu „O granicach przyjaźni” pomiędzy III Rzeszą a Związkiem Socjalistycznych Republik Sowieckich (ZSRS), znanym także jako pakt „Ribbentrop Mołotow”, oficjalnie dokonął się czwarty rozbiór Polski, który zdecydował ostatecznie o podziale ziem. Kresy znalazły się pod okupacją radziecką. Na ich obszarze mieszkało ok. 1,5 mln Żydów.

Polityka prowadzona przez władze radzieckie nie była łaskawa wobec zamieszkałej tam ludności, szczególnie pochodzenia żydowskiego. Zniesienie własności prywatnej spowodowało, że Żydzi prowadzący małe rodzinne zakłady i warsztaty pozostali bez środków do życia, na skraju ubóstwa. Dodatkowo władze uderzyły w religię - zamknęły synagogi i nałożyły na nie podatki. Zakazano także posługiwania się językiem hebrajskim. Zamykano działaczy politycznych a partie polityczne rozwiązywano. Wobec tych represji część Żydów próbowała nielegalnie opuścić Kresy, inni zaciągali się do ugrupowań antyradzieckich².

22 czerwca 1941 roku III Rzesza zaatakowała Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) pod kryptonimem operacji „Barbarossa”,

² <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych/zaglada-zydow-w-okupowanej-polsce/zaglada-zydow-na-kresach-wschodnich>, dostęp dnia 26.10.2022 r., POLIN. Polscy Sprawiedliwi, Dr M. Grądzka-Rejak, red. M. Szczepaniak.

co zmieniło zupełnie układ sił. Kresy znalazły się pod okupacją niemiecką. Głównym celem Niemców było zlikwidowanie: „zawodowych pracowników aparatu politycznego WKP(b), działaczy partyjnych i związków zawodowych, oficerów politycznych Armii Radzieckiej, kierowniczych przedstawicieli administracji państwowej, kierowniczych osobistości życia gospodarczego, radzieckich intelektualistów, Żydów oraz wszystkich osób będących agitatorami i fanatycznymi komunistami”. Masowe egzekucje były na porządku dziennym a śmierć na Kresach poniosło setki tysięcy Żydów. Dokładne dane nie są znane, ale szacuje się, że większość mieszkańców Kresów pochodzenia żydowskiego została zabita do końca 1943 roku³.

Po drugiej wojnie światowej w 1945 roku wschodnia granica Polski została wyznaczona przez tzw. linię Curzona (lub Curzona-Namiera), zgodnie z którą terytorium Kresów zostało oddzielone od państwa polskiego i nie należało już do jego granic. Podział ziem według linii Curzona został przedstawiony na **rysunku 1.1**. i obowiązuje do dziś. Należy podkreślić, że miał niebagatelny wpływ na społeczeństwo polskie i jego dalsze losy. Grubą linią oddzielono dotychczasowe dziedzictwo Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a miasta do tej pory polskie, takie jak Wilno, Lwów czy Grodno z całym swoim dorobkiem kulturowym stanęły w obliczu ogromnych przemian. Badacze i historycy uważają jednak,

³ Ibidem.

że nie bez znaczenia w tamtym czasie były błędy polityki prowadzonej przez Polskę wobec mniejszości narodowych. Tak naprawdę Kresy uważane były za należące do Rzeczypospolitej, ale jej obywatele niebędący Polakami byli co najwyżej tolerowani. Rząd nie przekonał do siebie obywateli innych nacji, którzy dowiedziawszy się, że terytorium, które zamieszkują nie leży już w granicach Polski - przyjęli to co najwyżej z obojętnością. Największa krzywda została wyrządzona Polakom pozostającym na terenie Kresów i to oni zapłacili ogromną cenę za te decyzje polityczne.

Rysunek 1.2. Linia Curzona wyznaczająca granicę wschodnią Polski w 1945 roku

Źródło: <https://www.ivrozbiorpolski.pl/index.php?page=linia-curzona>, dostęp dnia 27.10.2022 r.

1.2. Kresy jako kolebka polskiej kultury

Po rozbiorach Polski systemy edukacyjne w poszczególnych zaborach znacznie się od siebie różniły. Prusy przykładały największą wagę do edukacji, co przełożyło się na niemal 100% uczęszczanie dzieci do szkół. W Austrii również istniał obowiązek szkolny a edukację podjęło ok. 85% dzieci i młodzieży. Najniższy wskaźnik skolaryzacji miała Rosja i Królestwo Polskie, gdzie jedynie ok. 20% dzieci uczęszczało do szkół. Następstwem tego był wysoki poziom analfabetyzmu, który na ziemiach zaboru rosyjskiego sięgał 60% ludności, a według spisu powszechnego z 1921 roku największa liczba osób dotkniętych tym problemem zamieszkiwała obszar Kresów. Inwestycje poczynione w edukację znacznie poprawiły statystyki skolaryzacji. Do roku 1922 odsetek dzieci na terenie Królestwa Polskiego uczęszczających do szkoły wzrósł do 65%. Najgorsza sytuacja pozostała na Kresach - edukacją objęto zaledwie 33% dzieci⁴.

Wilno i Lwów stanowiły dwa najważniejsze ośrodki edukacyjne na Kresach. Uniwersytet im. Jana Kazimierza we Lwowie kształtował się w czasie wojny polsko-ukraińskiej, aż do zdobycia miasta przez Polaków 22 listopada 1918 roku. Uczelnia wiodła prym wśród uniwersytetów w Polsce i Europie, zarówno pod kątem kadry naukowej,

⁴ <https://niepodległa.gov.pl/o-niepodległej/edukacja-w-ii-rzeczypospolitej/>, dostęp dnia 26.10.2022 r.

jak i prowadzonych projektów badawczych. Wykładał na niej byt m.in. Rudolf Weiger, twórca szczepionki przeciwtyfusowej. Wojna odcisnęła swoje piętno i znacznie osłabiła filar edukacji. Kadra pedagogiczna sukcesywnie opuszczała Lwów przenosząc się do znanych miast centralnej Polski.

Uniwersytet Wileński został założony w 1578 roku i byt zarówno najstarszą, jak i najważniejszą placówką naukową w tamtej części Europy. W roku 1919 Wileńszczyzna była terytorium starć różnych interesów politycznych czy narodowości, ale pomimo tych przeszkód filar szkolnictwa przetrwał. Do 1939 roku rozwinęło się tam m.in. 40 szkół elementarnych, 4 gimnazja, szkota handlowa, szkoty miejskie, kota naukowe. Jednak lata okupacji i wojny sprawiły, że edukacja zesła na dalszy plan - liczyło się tylko przetrwanie. Wybitni naukowcy, badacze, literaci i mecenasi kultury zostali zesłani do sowieckich łagrów niemieckich obozów koncentracyjnych. Ci, którym udało się przeżyć nie powrócili już nigdy do kraju. We Lwowie pozostało zaledwie ośmiu profesorów⁵.

Okres międzywojenny byt bardzo trudny dla polskiej ludności na Kresach, która została pozbawiona wszelkich praw. Dzieci i młodzież na skutek polityki władz sowieckich byty zaniedbane pod kątem

⁵ https://www.kresowianie.info/artyku_ly,n970,edukacja_na_kresach_ii_rp.htmlTowarzystwo Miłośników Kultury Kresowej, dostęp dnia 21.10.2022 r.

edukacji. Zastraszanie i karanie nauczycieli czy deportacje w głąb Rosji były częstym zabiegiem służącym wymuszeniu posłuszeństwa na Polakach. Wspomnienia Kresowianki, Ireny Olszyńskiej, która była nauczycielką na terenach należących do obwodu wołyńskiego, doskonale obrazują tragedię społeczności polskiej na Kresach:

„Pracowałam w szkole, która była niby polska - dla polskiej *mniejszości narodowej* - byliśmy przecież teraz mieszkańcami USRR*. Treści nauczania krańcowo różniły się od programów szkoły pańskiej Polszy. Kierownictwo i część grona nauczycielskiego byli ludźmi stamtąd. Trzeba było co dzień łykać „gorzkie pigułki” oszczerstw, krytyki, wyszydzania wszystkiego, czym dotąd żyliśmy i co było nam drogim. Pamiętam dobrze dzień Rewolucji Październikowej - pierwszą defiladę przed sowiecką władzą. Na trybunie stała gromada sowietów w skórzanych kurtkach z czerwonymi kokardami (...). Nigdy nie odczułam bardziej boleśnie naszego upadku i poniżenia - szłam jak automat - a łzy ciurkiem spływały mi po twarzy... Od tego czasu moja pozycja w szkole zaczęła się zmieniać. Im więcej dzieci polskie okazywały mi sympatii, tym bardziej podejrzliwie patrzyły na mnie władze. Zaczęło się podglądanie, podsłuchiwanie i szpiegowanie mnie na każdym kroku (...). Wiedziałam czym taka nagonka może się skończyć. Przerazało mnie to co się działo wokół nas. Zaczęło się wywożenie Polaków w głąb Rosji. Pierwszy transport nastąpił już w grudniu 1939 r. w okropnych warunkach, wielotygodniowa podróż

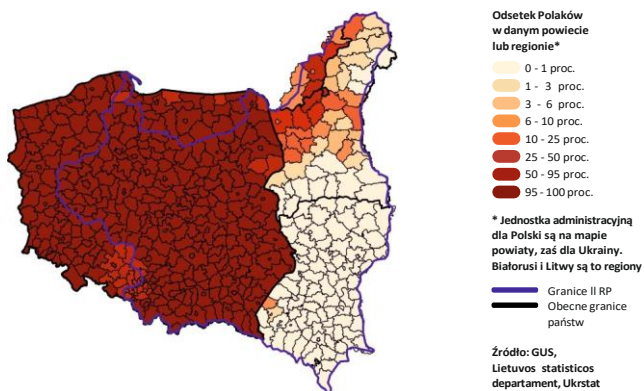
w zamkniętych bydlęcych wagonach, bez jedzenia i świeżej wody, bez pomocy lekarskiej. Ile znów wokół ludzkich tragedii!"⁶.

Polska związana była z Kresami przez sześć wieków, dlatego historia dziejów i kultury polskiej bez Kresów byłaby niekompletna. To właśnie z Kresów pochodzą ludzie wybitni, tacy jak Józef Piłsudski - ojciec niepodległości czy najbardziej znani polscy pisarze: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Mikotaj Rej, Eliza Orzeszkowa, Stanisław Lem czy ikona polskiej muzyki Czesław Niemen. Tych osobistości jest znacznie więcej. Nie można pominąć także wybitnych władców i polityków jak Jan **III** Sobieski czy Stanisław Augusta Poniatowski oraz generał major Tadeusz Kościuszko. Lista znanych osób pochodzących z Kresów, które zapisały się na kartach historii Polski jest znacznie dłuższa. Dorobek polskiej kultury, sztuki, edukacji ma swój początek na Kresach i należy podejmować działania na rzecz ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego, zarówno w kraju, jak i na terenach dawnych Kresów, tj. dzisiejszego obszaru Ukrainy, Litwy, Białorusi. Za wschodnią granicą pozostało ogromne dziedzictwo narodowe, które byto podwaliną wszystkiego, co dziś jest polskie i charakterystyczne dla Polski.

⁶ Ibidem.

1.3. Polacy na terenach dawnych Kresów. Pamięć poprzez edukację

Na podstawie danych statystycznych stworzono kartogram prezentujący procentowy udział Polaków na terenach, które obecnie nie leżą już w granicach Polski, ale należały do niej przed II wojną światową. Zadanie to nie było proste z kilku powodów: po pierwsze większość państw aktualizuje takie informacje jedynie podczas spisów powszechnych, a ich częstotliwość bywa różna. Dane takie mogą ulec manipulacji a dodatkowo różnicom podlega także sama metodyka badania (np. rząd ukraiński przy spisie powszechnym pytał o narodowość, a nie o język ojczysty). Poniższa mapa powstała na podstawie dostępnych danych statystycznych, ale należy przyjąć pewien margines błędu zależny od wyżej wymienionych czynników.

Rysunek 1.3. Polacy na terenach dawnych Kresów obecnie Źródło: <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,22058569,ile-polski-zostalo-na-dawnych-kresach-wschodnich-zobacz-na.html>, dostęp dnia 24.10.2022 r. Gazeta Wyborcza, S. Pifczyk.

Z zebranych danych wynika, że Polacy stanowią ponad 95% społeczności w powiatach na terenie Polski. Widoczny jest podział pomiędzy północną i południową częścią dawnych Kresów. W części północnej na terenie Wileńszczyzny 52,1% wszystkich mieszkańców to Polacy. Stanowią ok. 16.5% mieszkańców samego Wilna. Sołeczники to najbardziej polski rejon na Litwie, zamieszkiwany przez aż 77,8% Polaków. Z kolei rejon woronowski na Białorusi w 80,8% tworzy społeczeństwo polskie. We Lwowie, kiedyś głównym ośrodku polskiej nauki i sztuki, Polacy stanowią zaledwie 3 tys. mieszkańców. Opisane dane mogą nie oddawać rzeczywistych statystyk i należy traktować je jedynie pogładowo. Zgodnie z ukraińskim spisem powszechnym z 2001 roku w trzech głównych obwodach ukraińskich mieszka ok. 30 tys. Polaków, podczas gdy Konsultant Polski we Lwowie wskazuje nawet ok. 150 tys. mieszkańców⁷.

Podsumowanie danych statystycznych prowadzi do wniosku, że Polacy stanowią dużą społeczność na terenach dawnych Kresów, zatem ochrona dóbr kultury i tradycji polskiej musi docierać poza granice państwa. Działania powinny obejmować zarówno projekty na rzecz edukacji o Kresach w Polsce, jak i dotyczyć tradycji i historii Polski na Kresach. Edukacja obywatelska w tym kontekście to przede

⁷ <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,22058569,ile-polski-zostalo-na-dawnych-kresach-wschodnich-zobacz-na.html>, dostęp dnia 24.10.2022 r. Gazeta Wyborcza, S. Pifczyk.

wszystkim edukacja w duchu patriotyzmu i zachowania pamięci o kresowej kulturze i tradycji. Jest to niezwykle istotne dla Polaków, którzy pozostali poza granicami Polski a ich korzenie pochodzą z Kresów. Szczególnie, że podtrzymywanie pamięci o dziedzictwie Kresowian nie zawsze było możliwe. Polska Ludowa stosowała politykę zacierania dorobku pochodzącego z tamtych terenów. W obchodach państwowych czy przekazach publicznych zostały zupełnie wymazane z kart historii, a tradycje i dorobek były przekazywane wyłącznie w opowieściach rodzinnych. To dzięki nim przetrwały aż do upadku PRL-u. Po tym zepchnięciu na margines społeczny w latach 90-tych nastąpiło swego rodzaju odrodzenie upamiętniania dziejów i losów Kresowian. Po wielu latach trzymania historii w domowym zaciszu nareszcie wiele opowieści mogło ujrzeć światło dzienne. Z czasem jednak pamięć o Kresach osłabła. Zmiana pokoleniowa oraz względna stabilność polityczna i gospodarcza sprawiły, że temat ten powoli przechodził do historii i stawał się obojętny. Dla Polaków mieszkających obecnie na Litwie, Ukrainie czy Białorusi kluczowe jest jednak przeciwstawianie się tej obojętności, „odkurzenie” kart historii i przywrócenie pamięci o Kresach. Danuta Skalska, rzecznik Światowego Kongresu Kresowian na 20 Zjeździe pod hasłem „Kresowa sztafeta pokoleń” podsumowała to w następujący sposób: „My też mamy prawo oczekiwać tego aby to, co ważne w naszej historii zostało uwiecznione, upamiętnione, żeby służyło następnym

pokoleniom, bo historia Kresów to nie jest sprawa nas, Kresowian, to jest sprawa Polski i Polaków"⁸.

Podkreślono także, że Kresowianie upominają się o prawdę i pamięć o tym, co było. Chcą, aby ich historia była przekazywana młodym pokoleniom i wzywają do odrzucenia tzw. poprawności politycznej. Zdzisław Malinowski z Zarządu Światowego Kongresu Kresowian tłumaczy: „Historia nasza była wyjątkowo zakłamywana i przemilczana. W tym momencie, kiedy już można mówić, należałby głośno upomnieć się o pamięć, żeby nie istniała tzw. poprawność polityczna, żeby nasze władze doceniły Kresy i Kresowian”⁹.

Badacze z Instytutu Pamięci Narodowej (IPN) na konferencji naukowej „Pamięć Kresów - Kresy w pamięci” podkreślali, że wyjątkowo obecna w ostatnich dziesięcioleciach była *historia niepamięci* dotycząca Kresów. Polacy wypędzeni z obszaru Kresów łudzili się, że zmiana miejsca zamieszkania jest tymczasowa, a niektórzy z nich nawet do lat 80-tych zachowali jeszcze klucze do mieszkań, które musieli pozostawić. Historia przesiedleń jest ukazana w filmie komediowym „Sami swoi”, w reżyserii Sylwestra Chęcińskiego. Jednak obraz rzeczywisty znacznie różnił się od filmowego. Przede wszystkim przesiedleńcy trafiali często

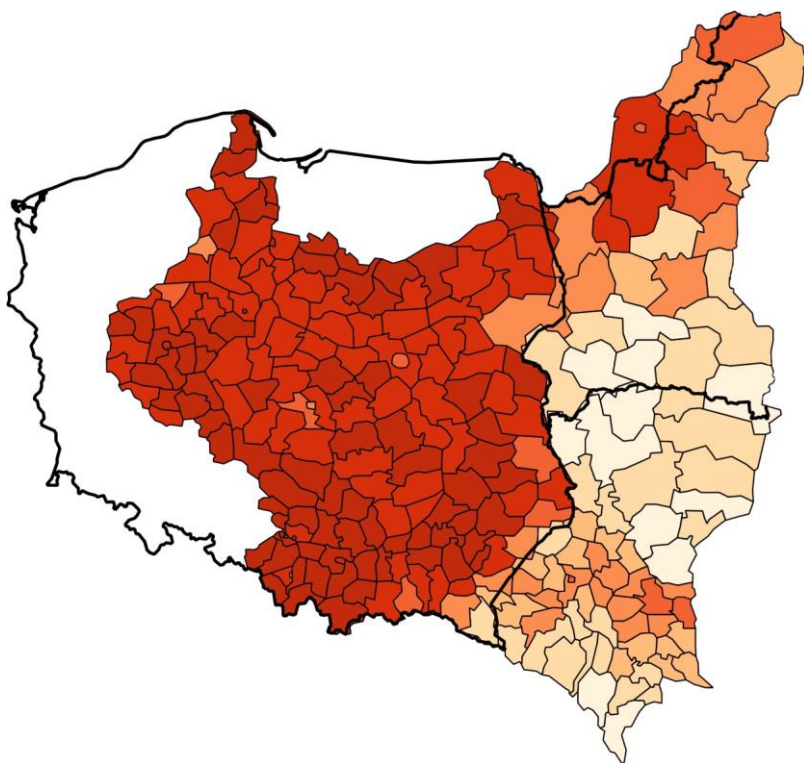
⁸ <https://wpolityce.pl/kosciol/203841-kresowianie-na-jasnej-gorze-wolaja-o-prawde-i-pamiec-narodowa>, dostęp dnia 24.10.2022 r.

⁹ Ibidem.

do splądrowanych, bardzo ubogich mieszkań, różniących się diametralnie od warunków, które znali do tej pory. Otrzymana rekompensata nie zapewniała godnego życia, a dodatkowo trudno było zaadaptować się w nowej społeczności. Badacze z IPN podkreślają, że sytuacja kresowian była zupełnie różna od Niemców przesiedlonych w 1945 i 1946 roku: „W Polsce mamy sytuację zupełnie odmienną. Ludzie, którzy przyjechali z Kresów zostali skazani na politykę niepamięci. Nawet w dowodach osobistych wpisywano im jako miejsce urodzenia Związek Radziecki (...). To wszystko jest wyczyszczone, Kresy funkcjonują na zasadzie kilku zdań w podręcznikach szkolnych”¹⁰. Dlatego tak ogromne znaczenie mają projekty na rzecz edukacji obywatelskiej skierowane do Polaków mieszkających na terenach dawnych Kresów.

¹⁰ <https://dzieje.pl/aktualnosci/badacz-ipn-potrzebne-jest-rozpoznanie-pamieci-o-kresach>, dostęp dnia 25.10.2022 r. Dzieje.PL, M. Babak.

Rozdział II

Przez stulecia na wschodnich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej wytwarzano wiele dóbr kultury, uznawanych dziś przez Polaków za część narodowej spuścizny. Choć trudno oszacować jak wielkie straty w obrębie dziedzictwa narodowego powstały wskutek konfliktów zbrojnych, zaledwie niewielka część ruchomych dóbr kultury trafiła do powojennej Polski wraz z przesiedleniami polskiej ludności. Niszczycielski okazał się również system komunistyczny, dążący do wymazania z krajobrazu kulturowego zabytków o niesowieckiej przeszłości. Ostatecznie dziedzictwo materialne na Kresach Wschodnich zostało w dużej mierze zniszczone, a większość ocalałych dóbr wymaga kompleksowej konserwacji. Zachowanie historycznego dziedzictwa Kresów stanowi jeden z zasadniczych kierunków działań w procesie przywracania narodowej pamięci.

Dawniej Kresy stanowiły o dorobku kulturowym i sile politycznej Rzeczypospolitej. Niezaprzeczalnie kształtowały tożsamość narodową Polaków - wiele współczesnych polskich rodzin z dumą mówi o swoich kresowych korzeniach. W okresie zaborów Rosja dążyła do usunięcia na Kresach wszelkich przejawów polskości, a podczas II wojny światowej zamieszkujący na tych terenach Polacy stali się ofiarami ludobójstwa. W czasach PRL w wyniku działań władz komunistycznych w dowodach osobistych milionów Polaków wygnanych z Kresów Wschodnich jako

miejsce urodzenia wpisywano „ZSRR”. Dziś zachowanie kresowego dziedzictwa przejawia się w mnogości inicjatyw, nierzadko angażujących młodzież, jak choćby akcje porządkowania polskich grobów na Wschodzie, popularyzowanie literatury kresowej czy wspieranie odbudowy świątyń. W tym samym celu w 2016 roku powstał też „Świat Kresów”, audycja nadawana na antenie Polskiego Radia, a rok później zorganizowano „Wielki Powrót”, kampanię społeczną Polskiego Radia i Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”. Kampania miała przygotować polską opinię publiczną do przyjęcia powracających ze Wschodu Polaków, zwłaszcza tych, których z Kresów Wschodnich deportowano do Syberii czy Kazachstanu. Ogólnopolskie akcje, podobnie jak rozwój internetowych serwisów społecznościowych, ułatwiają popularyzację treści związanych z historią Kresów. Dla tradycyjnych mediów temat ten był mniej atrakcyjny. Szczególną rolę w podtrzymywaniu pamięci o utraconych ziemiach pełnią organizacje pozarządowe takie jak Patriotyczny Związek Organizacji Kresowych i Kombatanckich. Obowiązek przywracania godności Polakom pomordowanym na Kresach Wschodnich, a także ochrony zarówno wszelkich świadectw tamtych wydarzeń, jak i powstałego na tych terenach dziedzictwa kulturowego, spoczywa także na instytucjach państwowych. Wynika to z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.¹¹, która nakłada

¹¹ Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

na państwo obowiązek strzeżenia dziedzictwa narodowego (art. 5) i udzielania pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym (art. 6). Państwo ma ponadto stwarzać warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, które w Konstytucji określa się źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju (również art. 6). Działania w tym obszarze podejmuje też Kościół katolicki, udzielając wsparcia personalnego i finansowego oraz integrując polską ludność kresową. Mając na uwadze szeroki zakres tej działalności, w kolejnych częściach przedstawiono wybrane przykłady działań na rzecz ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego na Ukrainie, w Białorusi i na Litwie.

1. OCHRONA POLSKIEGO DZIEDZICTWA NA UKRAINIE

Institucje państwowe

Kondycja ukraińskich zabytków była alarmująca jeszcze przed rosyjską inwazją na Ukrainę w 2022 roku. Ponad połowa obiektów o znaczeniu ogólnokrajowym znajdowała się w złym stanie, a 10% w dramatycznym. Dziedzictwo ulokowane na terytoriach wchodzących w skład II Rzeczypospolitej było w nieco lepszym stanie, zaś na ziemiach za Zbruczem - w gorszym. Tragiczny los spotkał zwłaszcza architekturę drewnianą, która w wielu przypadkach doświadczyła pożarów. Ukraińskie media donosiły, że część z nich była inspirowana przez samych proboszczów, chcących zastąpić stare drewniane cerkwie

nowoczesnymi świątyniami. Również ukraińskie obiekty z listy UNESCO nie były dostatecznie chronione. Obecnie Polska jest największym zagranicznym podmiotem wspierającym konserwację dóbr kultury na Ukrainie. Wieloletni i systemowy charakter tego zaangażowania znajduje odzwierciedlenie w wielości zadań realizowanych przez instytucje państwowe. W 1992 roku Polska i Ukraina podpisały traktat o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy, w którym znalazły się zapisy o podejmowaniu przez obie strony działań zmierzających do zachowania i rozwijania pozytywnych tradycji wspólnego dziedzictwa oraz zapewnianiu należytej ochrony zabytkom związanym z dziedzictwem kulturowym i historycznym obu państw. Treści te rozwinięto w podpisanym w czerwcu 1996 roku polsko-ukraińskim porozumieniu o współpracy w dziedzinie ochrony i zwrotu dóbr kultury utraconych i bezprawnie przemieszczonych podczas II wojny światowej. Również w umowie o współpracy Polski i Ukrainy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty z lipca 1997 roku uwzględniono zapis mówiący, że obie strony gwarantują zachowanie dziedzictwa kulturalnego, ochronę zabytków historycznych oraz dóbr kultury. Warto dodać, że w latach 2008-2018 łączna suma środków przeznaczonych przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Senat i Instytut Polonika na konserwację zabytków na Ukrainie wyniosła 43 mln zł. Niemal jedną trzecią tych funduszy wydatkowano na Kolegiatę Świętej

Trójcy w Otyce oraz Cmentarz Łyczakowski, Katedrę Łacińską i Katedrę Ormiańską znajdujące się we Lwowie.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego wspierało finansowo także działania inwentaryzacyjno-badawcze na rzecz polskiego dziedzictwa kulturowego. Takie wsparcie otrzymał choćby trwający w latach 1991-2015 projekt inwentaryzacji rzymsko-katolickich obiektów sakralnych na Ukrainie, zainicjowany przez środowisko badaczy z Uniwersytetu Jagiellońskiego, skupione wokół Jana Ostrowskiego. Środki finansowe na realizację projektu przekazały także Ministerstwo Nauki Szkolnictwa Wyższego oraz Fundacja Lanckorońskich, a rezultatem prac były opracowania i wielotomowe publikacje na temat zabytków kresowej sztuki sakralnej.

Wspomniany Instytut Polonika (właśc. Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA) jest państwową instytucją kultury, skupiającą działania wokół badań, ochrony i popularyzacji polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą. Realizowane projekty mają na celu inicjowanie i finansowanie badań historyczno-konserwatorskich oraz dokumentowanie polskiego dziedzictwa kulturowego m.in. na Ukrainie. Przykładem działalności Instytutu są rozpoczęte w 2022 roku prace badawczo-dokumentacyjne nad archiwaliami, które wchodzi w skład „Kartoteki zabytków Centralnego Biura Inwentaryzacji Zabytków Sztuki: lwowskiego okręgu

konserwatorskiego", powstałej w latach 1930-1939. Kartoteka stanowiła unikatowe źródło informacji o historii, wyposażeniu i stanie zachowania zabytków architektury wedle danych sprzed 1939 roku. Po II wojnie światowej materiały zostały jednak rozproszone i zapomniane, a ich zebranie mogłoby rzucić nowe światło na problem początków inwentaryzacji zabytków w niepodległej Polsce.

Ochroną polskiego dziedzictwa narodowego zajmuje się także IPN, który poświęca uwagę choćby upamiętnieniu ofiar ludobójstwa dokonanego przez ukraińskich nacjonalistów na ludności polskiej zamieszkałej Kresy Południowo-Wschodnie II Rzeczypospolitej. Jest to zresztą kolejny wymiar działań instytucji państwowych. W lipcu 2016 roku w Sejmie przegłosowano bowiem uchwałę ustanawiającą 11 lipca Dniem Pamięci o Polakach - Ofiarach Ludobójstwa dokonanego przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów i tzw. Ukraińską Powstańczą Armię na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej. Działalność IPN ma jednak znacznie szerszy zakres. Instytut przybliża również powojenne doświadczenia ekspatriantów oraz ich adaptację po osiedleniu się w Polsce na tzw. ziemiach odzyskanych. Wyjaśnia, jak przyczyniali się do odbudowy i rozwoju miejsc, w których przyszło im żyć po przymusowym opuszczeniu własnych domów. W tym celu IPN wydaje nie tylko publikacje czy organizuje tematyczne przedsięwzięcia, ale aranżuje także spotkania z osobami, które doświadczyły przesiedleń. Przykładem jest cykliczny projekt pt.: „O tym nie można zapomnieć... -

spotkania z osobami, które przeszły piekło obozów i deportacji podczas II wojny światowej". Realizowane projekty mają zwykle wymiar edukacyjny. Od dekady IPN z myślą o młodzieży szkolnej organizuje ponadto przedsięwzięcie pod hasłem „Kresy- polskie ziemie wschodnie w XX wieku”. Przeprowadzany jest konkurs wiedzy, w ramach którego uczniowie opracowują pracę pisemną lub multimedialną na wybrany przez siebie temat. Laureaci etapu centralnego są nagradzani wyjazdem edukacyjnym na Kresy. Uczestnicy mogą też brać udział w sesjach naukowych, warsztatach, wykładach i pokazach filmów. Projekt nie tylko popularyzuje wiedzę o historii polskich Kresów Wschodnich I i II Rzeczypospolitej wśród młodego pokolenia, ale uwrażliwia młodzież na los Polaków mieszkających za obecną wschodnią granicą - kształtuje świadomość, że stanowią część Ojczyzny. W 2019 roku Biuro Edukacji Narodowej IPN wyszło także z inicjatywą skierowaną do nauczycieli, organizując pierwszą edycję seminarium wyjazdowego na dawne polskie Kresy. Program przybliżał nauczycielom historię Kresów i stale zamieszkujących Podole Polaków. Celem przedsięwzięcia było nie tylko kultywowanie pamięci o polskich Kresach, ale również zapoznanie uczestników z najnowszymi działaniami edukacyjnymi Biura Edukacji Narodowej oraz nawiązanie przez nauczycieli kontaktów z Polakami żyjącymi na Wschodzie.

Działaniom edukacyjnym w tym obszarze w największym stopniu sprzyja oczywiście środowisko szkolne. W roku szkolnym 2016/2017 w różnych

formach nauczania języka polskiego na Ukrainie brało udział ponad 50 800 uczniów, w tym: 1 215 uczniów w szkołach z polskim językiem nauczania, 600 uczniów w placówkach oświatowych prowadzących klasy z polskim językiem nauczania, 20 000 uczniów, którzy uczyli się języka polskiego jako obcego, 8 000 uczniów uczących się języka polskiego fakultatywnie, 1 000 uczniów korzystających z takiej możliwości w kółkach z języka polskiego oraz 20 000 uczniów nauczanych języka polskiego w placówkach pozaszkolnych. Szczególna troska Ministerstwa Edukacji Narodowej o szkolnictwo polskie na Ukrainie wiąże się z uchwaloną przez Radę Najwyższą w 2017 roku ustawą o oświacie, której założeniem było doprowadzenie do istotnych zmian w szkolnictwie mniejszości narodowych. Zmiany te miały wynikać z konsekwentnie realizowanej na Ukrainie polityki derusyfikacji. Zdecydowano, że zajęcia w językach mniejszości mogą być prowadzone jedynie w początkowym stadium nauczania, a więc w przedszkolu i klasach I-IV. Na kolejnych etapach edukacji nauka języka mniejszości ma być dopuszczana wyłącznie w ramach zajęć dodatkowych .

1.2. Sektor pozarządowy

W Polsce funkcjonują kresowe organizacje pozarządowe, jak choćby Stowarzyszenie Upamiętnienia Ofiar Zbrodni Ukraińskich Nacjonalistów (SUOZUN), które ujawnia zbrodnie ukraińskich nacjonalistów dokonane w czasie II wojny światowej i gromadzi dokumentację na ich temat.

Współpracuje przy tym z Główną Komisją Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, będącą komórką organizacyjną pionu śledczego IPN. Stowarzyszenie popularyzuje ponadto wiedzę na temat polsko-ukraińskich stosunków, przeciwdziałając jednocześnie przekłamaniami historycznym, a także wspiera budowę pomników czy tablic upamiętniających tragiczny los Polaków będących ofiarami wspomnianych zbrodni. Z inicjatywy SUOZUN w 1999 roku we Wrocławiu wzniesiono choćby Pomnik-mauzoleum pomordowanej ludności polskiej na Kresach Południowo-Wschodnich przez Organizację Ukraińskich Nacjonalistów i tzw. Ukraińską Powstańczą Armię. Ludobójstwo dokonane na Polakach przez ukraińskich nacjonalistów na Kresach Południowo-Wschodnich jest również tematem przewodnim czasopisma historyczno-publicystycznego „Na Rubieży” wydawanego przez Stowarzyszenie. Członkowie SUOZUN publikują dokumenty i relacje świadków o zbrodniach, a także sprawozdania z konferencji, uroczystości religijnych i innych wydarzeń związanych ze swoją statutową działalnością. Stale współpracują także z organizacjami kresowymi realizującymi podobne cele, w szczególności z Fundacją im. św. Andrzeja Boboli, która finansuje działalność Stowarzyszenia. Podobne cele przyświecają Patriotycznemu Związкови Organizacji Kresowych i Kombatanckich, który od wielu lat organizuje centralne uroczystości kresowe związane z Narodowym Dniem Pamięci Ofiar Ludobójstwa dokonanego przez ukraińskich nacjonalistów

na obywatelach II Rzeczypospolitej Polskiej. Walkę o pamięć tragicznych wydarzeń oraz przetrwanie kresowej kultury podejmuje też Światowy Kongres Kresowian.

Zachowanie pamięci o Kresach Wschodnich oraz upamiętnienie wkładu Kresowian w historię Polski stanowi ponadto cel Stowarzyszenia Kresy Wschodnie - Dziedzictwo i Pamięć, które w 2019 roku zainicjowało m.in. budowę Pomnika pamięci ofiar nacjonalistów ukraińskich z lat 1939-1947. W uroczystościach odsłonięcia pomnika w Szczecinie wzięły udział m.in. rodziny ofiar zamordowanych na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej. „Niech to miejsce, to upamiętnienie złagodzi skutki traumy wśród bliskich ofiar tamtych czasów. (...) Apelujemy o spokojne mówienie dziś o polsko-ukraińskich relacjach bez uporczywej presji widoku umęczonych swoich braci i sąsiadów. Tu nie o zemstę chodzi ale o pamięć. Niech z tragicznych polsko-ukraińskich doświadczeń zrodzi się myśl i odważny czyn dla mądrego, owocnego współistnienia i współdziałania dwóch tak przecież bliskich sobie słowiańskich narodów polskiego i ukraińskiego” - podkreślał ówczesny prezes Stowarzyszenia Jerzy Mużyło. Pomnik powstał przy finansowym i organizacyjnym wsparciu IPN w Szczecinie. W tym samym roku członkowie Stowarzyszenia odbyli wycieczkę na południowe Kresy, a więc dzisiejszą zachodnią Ukrainę.

Przykładem aktywności sektora pozarządowego, a zarazem jednym z istotnych podmiotów polonijnych jest powstały w 1999 roku Dom Polski w Żytomierzu. Stanowi własność warszawskiego Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, a jego utworzenie aktywnie poparł Senat Rzeczypospolitej Polskiej. W realizacji pomysłu uczestniczyła m.in. Federacja Organizacji Polskich na Ukrainie. Od momentu powstania dominującym kierunkiem działalności Domu Polskiego była edukacja, co przejawiało się organizowaniem kursów języka polskiego (również z myślą o młodzieży, która planuje podjąć studia wyższe w Polsce), konkursów recytatorskich, olimpiad językowych i sportowych dla uczniów, wyjazdów edukacyjnych dla dzieci czy półkolonii letnich. Partnerem w realizacji wielu projektów edukacyjnych jest w szczególności Żytomierski Uniwersytet Państwowy im. I. Franki. W Domu Polskim odbywają się ponadto spotkania z przedstawicielami polskich uczelni wyższych, które prezentują swoje oferty edukacyjne. W 2011 roku zakres działań został rozszerzony o działalność informacyjną, kulturalną i społeczną, co pozwoliło organizować w kolejnych latach Dni Kultury Polskiej z udziałem miejscowych zespołów polskich. W Domu Polskim odbywają się również spotkania popularyzujące twórczość polskich poetów i działaczy społecznych, próby zespołów wokalnych i tanecznych oraz Teatru Polskiego im. J. I. Kraszewskiego. Co miesiąc, we współpracy z Konsulatem Generalnym Rzeczypospolitej Polskiej w Winnicy, organizowane są

dyżury konsularne, podczas których przyjmuje się wnioski o przyznanie Karty Polaka. Wymownym przykładem działalności prowadzonej w Domu Polskim są uroczyste obchody Narodowego Święta Niepodległości w 2021 roku, w ramach których uczniowie recytowali poezję patriotyczną Władysława Bełzy, a wokalny zespół „Kwiaty” prezentował polskie pieśni patriotyczne oraz popularne piosenki ukraińskie, przetłumaczone na język polski. W ramach obchodów Święta Niepodległości członkowie Polskiego Stowarzyszenia Kulturalno- Oświatowego im. J. Lublińskiego zorganizowali w Domu Polskim również spotkanie muzyczno-literackie pt. „Fryderyk Chopin i Łesia Ukrainka: dialog dwóch geniuszy”.

1.3. Pozostałe formy wsparcia

Skala zniszczeń kresowych obiektów sakralnych na Ukrainie była ogromna. Przykładem są klasztory, które po wyjazdach ludności polskiej zmieniały przeznaczenie. Stawały się szpitalami (jak w Podkamieniu) lub więzieniami (np. w Brzeżanach i Zaslawiu). Dawne kościoły często przekazywano parafiom prawosławnym lub grekokatolickim, o czym przesądzały niewielkie grupy wiernych rzymskokatolickich. Sprzyjała temu dyskryminacyjna polityka władz. W relacjach z podmiotami religijnymi w niepodległej Ukrainie przyjęto model istniejący wcześniej w Związku Sowieckim. Budynek sakralny oddawano parafiom w długoletnią dzierżawę, jednak ich właścicielem pozostawało państwo.

Zwrot obiektów wynikał jedynie z urzędniczej uznaniowości. W konsekwencji nawet w miejscowościach zamieszkiwanych przez Polaków i katolików budynki kościoła bywały nieprzekazywane mimo wieloletnich starań. Przykładem są kościoły św. Mikołaja w Kijowie oraz św. Marii Magdaleny we Lwowie . W przypadku świątyń, które Kościół rzymskokatolicki odzyskał, proces ich renowacji okazywał się wielkim wyzwaniem. Polscy duchowni podejmowali w tym celu długoletnie wysiłki organizacyjne i finansowe, jednak wysoki koszt prac, niewielkie fundusze i brak miejscowych konserwatorów przyczyniał się często do nieprofesjonalnych i prowizorycznych prac zabezpieczających, co w rzeczywistości nie powstrzymywało skutecznie dalszej degradacji obiektów. Zdarzały się pojedyncze przypadki lokalnego mecenatu prywatnego - wsparcie udzielane przez zamożnych parafian pozwalało na konserwację czy renowację świątyń. Przykładem jest odbudowanie wież kościoła w Niemirowie, możliwe dzięki finansowemu wsparciu parafianki.

Należy dodać, że w kościołach stale prowadzone są msze dla Polaków zamieszkujących dawne polskie Kresy. Przykładowo w Żytomierzu, liczącym w 2018 roku ponad 265 tys. mieszkańców, msze w języku polskim prowadzone są w Katedrze św. Zofii oraz Kościele oo. Bernardynów pw. św. Jana z Dukli. Z kolei w sąsiadującym z Żytomierzem i znacznie mniejszym od niego Berdyczowie msze prowadzone są wyłącznie częściowo w języku polskim. W dwujęzycznej

mszy Polacy mogą uczestniczyć w Kościele św. Barbary, Kościele w Klasztorze Karmelitów Bosych oraz w jednej z miejscowych Kaplic.

Popularyzacji tematyki kresowej przez lata służyły inicjatywy mediów. Przykładem jest „Lwowska Fala”, audycja radiowa Polskiego Radia Katowice, upamiętniająca kresową tradycję i kulturę, lwowską muzykę i humor, ale także prawdę o dziejach Polaków, splecionych z wojną i okupacją na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Utrzymywanie tożsamości narodowej i krzewienie kultury polskiej ma na celu również Radio Lwów, polskojęzyczna społeczna stacja radiowa. Audycje radia emitowane są na antenie prywatnej rozgłośni ukraińskiej Niezależnist, a działalność stacji znacząco wspierana jest przez Fundację Pomoc Polakom na Wschodzie. Ta sama fundacja, ze środków Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, współfinansuje też „Polskie Radio Berdyczów”, nadające polskojęzyczną audycję „Polska Bliżej” na antenie zaprzyjaźnionej berdyczowskiej stacji radiowej. W każdą pierwszą sobotę miesiąca półgodzinnej audycji w języku polskim można słuchać także w Radiu Żytomierz. Na rzecz rozwoju polskości na Ukrainie od lat działają również szkółki sobotnio-niedzielne oraz lokalne zespoły muzyczne i wokalne.

2. OCHRONA POLSKIEGO DZIEDZICTWA NA BIAŁORUSI

2.1. Instytucje państwowe

W 1992 roku Polska i Białoruś podpisały traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, który w art. 22 głosił, że oba państwa zapewnią należytą ochronę prawną, materialną i inną znajdującym się na ich terytoriach obiektom związanym z dziedzictwem kulturalnym i historycznym drugiej strony. Te ogólne przepisy rozwinięto następnie w porozumieniu o współpracy w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego, jakie Polska i Białoruś zawarły w marcu 1995 roku. Umowa dotyczyła wzajemnych zobowiązań i praw w tym obszarze. Zasadniczym forum współpracy są posiedzenia Polsko-Białoruskiej Komisji Konsultacyjnej ds. Dziedzictwa Kulturalnego, a ich rezultat stanowiła choćby wizyta przedstawicieli Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego na Białorusi w kwietniu 2019 roku. Celem wizyty było sprawdzenie stanu technicznego wybranych polskich cmentarzy wojskowych. Delegacja zwiedziła wówczas cmentarze, które w latach 2017-2018 zostały wyremontowane przez Fundację „Pomoc Polakom na Wschodzie” z funduszy Ministerstwa, w ramach programu „Miejsca pamięci narodowej za granicą”. Odwiedzono cmentarze w Dokszycach, Duniłowiczach, Podswile, Głębokiem, Jaznie i Zadorożem. Kwestie opieki nad miejscami polskiej pamięci narodowej były także tematem rozmów

delegacji z Ambasadorem Rzeczypospolitej Polskiej na Białorusi. Zaangażowanie państwa ma jednak znacznie szerszy zakres. Przykłady projektów konserwatorskich, remontowo-budowlanych czy zabezpieczających, jakie Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego sfinansowało na obszarze Białorusi, stanowią prace prowadzone w kościele katedralnym pw. św. Franciszka Ksawerego w Grodnie, kościele franciszkańskim pw. św. Jana Chrzciciela w Holszanach oraz kościele pojezuickim pw. Bożego Ciała w Nieświeżu. Wysokość środków publicznych przeznaczanych na ochronę dziedzictwa na Białorusi jest mniejsza niż kwota wydatkowana na ten cel na Ukrainie, co wynika z mniejszej liczby zabytków i ich lepszego stanu, a także mniejszej aktywności podmiotów zabiegających o środki rządowe - zarówno wśród mniejszości polskiej, jak i wśród polskich organizacji.

Zabytki wchodzące do 1945 roku w skład Rzeczypospolitej są zwykle w lepszym stanie niż te, które znajdowały się już wcześniej w składzie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Na Białorusi brakuje skutecznej ochrony obiektów historycznych, a politykę państwa w tym obszarze cechuje wybiórczy charakter. Problemy wiążą się m.in. z jakością prac konserwatorskich - odkąd w 1999 roku zlikwidowano mechanizm udzielania zezwoleń na prace przy zabytkach, ich konserwacją mogą zajmować się zwykle firmy budowlane. Elementy historii dawnej Rzeczypospolitej stopniowo wpisywane są ponadto w narrację białoruską - wiele rodów magnackich, jak choćby

Radziwiłłowie lub Sapiehowie, a także ich związek z państwem polskim został niemal całkowicie zakwestionowany. Podobnie stało się w przypadku artystów urodzonych na ziemiach białoruskich, których w Polsce jednoznacznie uznaje się za Polaków. Dotyczy tom.in. Michała Kleofasa Ogińskiego, Stanisława Moniuszki, Napoleona Ordy, którzy w białoruskiej narracji figurują jako klasycy ichniejszej kultury. W dzieje kultury Białorusi włączano także zabytki rezydencjonalne, jak choćby zamki Radziwiłłów w Mirze i Nieświeżu, obiekty sztuki sakralnej oraz miejsca pamięci. W konsekwencji białoruskie środki publiczne posłużyły np. do zrekonstruowania dworku Mickiewiczów w Zaosiu w latach 1996- 1998, dworu w Mereczowszczyźnie (miejscu urodzenia Tadeusza Kościuszki) w 2004 roku czy odbudowy dworu Napoleona Ordy w Worocewiczach. Zabiegom tym towarzyszy często przemilczanie złożoności historycznej tego typu dóbr.

Z danych Związku Polaków na Białorusi wynika, że w roku szkolnym 2016/2017 języka polskiego i w języku polskim uczyło się na Białorusi ponad 11 tys. uczniów. W szkołach publicznych było to 6 457 uczniów, zaś w szkołach organizacji Polaków 4 848 uczniów. W Grodnie i Wołkowysku w ramach białoruskiego systemu oświaty funkcjonowały wówczas szkoły z polskim językiem nauczania, w których uczyło się 867 uczniów. Nauczanie prowadzi się w oparciu o programy i materiały zatwierdzone przez Ministerstwo Edukacji Republiki Białorusi. Od 2005 roku zauważalny jest jednak regres oświaty polskiej w białoruskich

szkółach publicznych, spowodowany działaniami tamtejszych władz. Towarzyszą temu różnorodne zabiegi, jak choćby zmniejszenie naboru do szkół z polskim językiem nauczania, likwidacja jedynej grupy polskiej w przedszkolu w Grodnie, ograniczenie liczby nauczycieli delegowanych z Polski. Dodatkowe bariery dotyczą braku podręczników, doształcania miejscowych nauczycieli lub wyjazdów edukacyjnych dzieci szkolnych. Z powodu zmniejszającej się w szkołach publicznych dostępności nauczania języka polskiego, w ostatnich latach wzrasta zainteresowanie nauką języka polskiego, historii i literatury w placówkach organizacji Polaków, które nie są nadzorowane przez władze oświatowe. Szkoły te realizują własne programy nauczania i otrzymują wsparcie z Polski.

2.2. Sektor pozarządowy

W kontekście ochrony polskiego dziedzictwa narodowego na Białorusi należy wspomnieć o Fundacji Wolność i Demokracja, do powstania której impulsem było zamknięcie przez władze białoruskie latem 2005 roku dwóch niezależnych polskich czasopism, bliskich Związkowi Polaków na Białorusi. O utworzeniu organizacji przesądziła zatem konieczność wydawania czasopism na uchodźctwie i potrzeba pozyskiwania na ten cel środków finansowych. Obecnie fundacja realizuje zadania na rzecz pomocy Polakom na Wschodzie i wspiera przemiany demokratyczne na terenach byłego Związku Sowieckiego. Popularyzuje także wiedzę o polskim dziedzictwie kulturowym i historii

Kresów, m.in. za pośrednictwem portalu kresy24.pl. Fundacja wspierała także niezależną telewizję Bielsat i pomagała represjonowanym na Białorusi.

Dzięki działalności organizacji pozarządowych wybrane podmioty upamiętniające polską historię i kulturę na Białorusi mogły otrzymać dofinansowanie na realizację swoich zadań. Dofinansowanie przyznawano im m.in. w ramach zadania publicznego realizowanego przez Fundację „Pomoc Polakom na Wschodzie”. Projekt na rzecz ochrony polskiej pamięci i tożsamości na Wschodzie finansowany jest ze środków Kancelarii Prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, w ramach konkursu „Polonia i Polacy za granicą 2022”. Jego celem jest organizacja wydarzeń promujących polską kulturę i historię wśród Polonii za granicą. Realizacji zadania przyświecają polonijne wartości kulturalne i budowanie świadomości historycznej.

Ochrona polskiego dziedzictwa narodowego na Białorusi jest także elementem działalności Stowarzyszenia Odra-Niemen. Jej założyciele, od lat organizujący wyprawy na Białoruś, z tzw. „Zaduszek Kresowych” uczynili wizytówką organizacji. Każdego roku - na przełomie października i listopada - odwiedzają wybrane miejsca pamięci za wschodnią granicą, stawiając znicze czy zakładając biało-czerwone szarfy na polskie kwatery i mogiły. Od 2012 roku organizacja realizuje projekt, w ramach którego opiekuje się miejscami pamięci na Kresach

Wschodnich. Na terenie Białorusi stowarzyszenie poddało renowacji siedem takich miejsc w: Niecieczy, Iwieńcu, Wawiórcie, Jancewiczach, Kamieniu, Starzynkach czy Surkontach. W sierpniu 2022 roku cmentarz żołnierzy Armii Krajowej (AK) w Surkontach, przez lata systematycznie porządkowany przez wolontariuszy kombatantów, został zdewastowany przez służby białoruskiego reżimu, a próby rejestrowania tych działań spotykały się z zastraszaniem. Na cmentarzu spoczywało 35 żołnierzy AK oraz ich dowódca. Należy dodać, że miesiąc wcześniej reżimowe władze zburzyły polski pomnik na zbiorowym grobie żołnierzy AK w Stryjówce w obwodzie grodzieńskim. Działania poprzedziła dewastacja kwatery żołnierzy AK w Mikuliszkach.

Przy wsparciu sektora pozarządowego organizowane są także prace nad renowacją obiektów sakralnych. Przykład stanowią działania Fundacji Ochrony Wspólnego Dziedzictwa Kulturowego **TERPA**, które pozwoliły przeprowadzić konserwację ołtarza głównego w XVIII-wiecznej drewnianej świątyni. Prace wykonał polsko-białoruski zespół konserwatorów. Właściwej opieki potrzebowała także Fara Witoldowa w Nowogródku - miejsce chrztu Adama Mickiewicza. Renowację świątyni rozpoczęło Stowarzyszenie Wspólnota Polska, zadanie kontynuowało Towarzystwo Tradycji Akademickiej, zaś w ostatnim etapie prac uczestniczyła Fundacja Dziedzictwa Kulturowego. Współpraca pozwoliła na renowację tynków, malowanie ścian i prace konserwatorskie.

2.3. Pozostałe przejawy wsparcia

Wiele kresowych obiektów sakralnych było szczególnie narażonych na zniszczenie. Zamknięcie wielu świątyń sprzyjało ich dewastacji, a wyjazdy ludności polskiej skutkowały tym, że obiekty traciły opiekunów i zmieniały przeznaczenie. Kościoły najczęściej stawały się magazynami, zakładami produkcyjnymi i sklepami, zaś klasztory - szpitalami (np. w Grodnie). Przebudowywano także bryty dawnych świątyń. Rozebrano choćby wieże katedry w Mińsku, zniekształcając konstrukcję i zatracając jej dawne cechy. Z krajobrazu wymazywano architekturę „obcą kulturowo”.

Do rozwoju polskości na Białorusi przez wiele lat przyczyniał się polskojęzyczny miesięcznik oświatowy pt. „Słowo Ojczyste”. Jego głównymi odbiorcami byli nauczyciele polskich szkół i przedszkoli funkcjonujących na terenie Białorusi. Pierwszy numer miesięcznika ukazał się w 1996 roku. „Słowo Ojczyste” stanowiło zarazem organ prasowy stowarzyszenia „Polska Macierz Szkolna na Białorusi”, drugiej - po Związku Polaków na Białorusi - najstarszej polskiej organizacji w tym kraju, której celem było szerzenie polskojęzycznej oświaty. Organizacja prowadziła także największą zagraniczną polską placówkę edukacyjną - Liceum Społeczne Polskiej Macierzy Szkolnej w Grodnie. We wrześniu 2022 roku białoruski Sąd Najwyższy podjął jednak decyzję o likwidacji Zjednoczenia Społecznego „Polska Macierz Szkolna”. Jest to element

represji politycznych prowadzonych przez reżim Aleksandra Łukaszenki po sfałszowanych w 2020 roku wyborach prezydenckich. Zanim przystąpiono do rozpatrzenia wniosku o likwidację organizacji, w 2021 roku doszło do reorganizacji prowadzonego przez nią liceum. Reorganizacja wynikała z rozkazu reżimowych białoruskich władz. W tym samym roku na „Polską Macierz Szkolną” nałożono grzywnę w wysokości ponad 550 tys. zł, zarzucając organizacji prowadzenie nielegalnej działalności. Dodatkowym obciążeniem miał być nakaz zapłaty rzekomo zaległego podatku w kwocie ok. 900 tys. zł. Choć organizacja spłaciła oba skandaliczne zobowiązania, nie uniknęła konsekwencji reżimowych dążeń do zlikwidowania na Białorusi wszelkich przejawów polskości.

3. OCHRONA POLSKIEGO DZIEDZICTWA NA LITWIE

3.1. Instytucje państwowe

W kwietniu 1994 roku Polska i Litwa zawarły traktat o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy, który zobowiązywał oba państwa choćby do objęcia ochroną prawną oraz utrzymania wojskowych i cywilnych miejsc pochówku i pamięci, stanowiących przedmiot czci obywateli drugiej strony. Cztery lata później - w grudniu 1998 roku - oba państwa podpisały w Wilnie umowę o współpracy w dziedzinach kultury, oświaty i nauki, dostrzegając fakt, że Polacy i Litwini mieszkający na terytoriach tych państw wnieśli wielki wkład do

kultury obydwy narodów. W oparciu o te dokumenty realizowana jest m.in. współpraca w obszarze oświaty polskiej mniejszości na Litwie.

W międzyczasie na mocy wspomnianego traktatu powołano Instytut Polski w Wilnie, który rozpoczął działalność w 1996 roku. Instytut podlega Ministerstwu Spraw Zagranicznych, a jego naczelnym zadaniem jest upowszechnianie polskiej kultury, wiedzy o historii oraz dziedzictwie narodowym, a także promowanie współpracy w obszarze kultury, edukacji lub życia społecznego. Jednym z przedsięwzięć Instytutu był projekt edukacyjny „Litwa i Polska - na wspólnej drodze. Miejsca i ludzie, którzy nas łączą”, prowadzony we współpracy z Litewskim Centrum Edukacji Nieformalnej. Cel projektu stanowiło pogłębianie wiedzy o wspólnym dziedzictwie historycznym i kulturowym obu państw. W ramach inicjatywy uczniowie z litewskich szkół sami tworzyli trasy edukacyjne, poszukując w najbliższej okolicy miejsc, które świadczyłyby o wspólnej polsko-litewskiej historii. Projekt był elementem przygotowań Polski i Litwy do obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości. Kilka lat wcześniej Instytut Polski w Wilnie zainicjował projekt „Czesław Miłosz - czytające szkoty” oraz projekt dotyczący zabytków związanych z powstaniem styczniowym.

Wymierne efekty przynoszą posiedzenia międzyrządowej Polsko-Litewskiej Grupy ds. Zachowania Dziedzictwa Kulturowego. Na spotkaniu zorganizowanym w Kownie w październiku 2021 roku

omawiano stan wzajemnych relacji i kontynuację działań na rzecz ochrony wspólnego dziedzictwa. Tematyka obrad dotyczyła głównie archiwów państwowych Polski i Litwy. Dostrzeżono potrzebę wymiany kopii dokumentów i doświadczeń dotyczących zabezpieczania zasobów archiwalnych oraz organizowania przedsięwzięć upowszechniających wiedzę o dziejach narodu polskiego i litewskiego. Obie strony podkreśliły też znaczenie współpracy w zakresie popularyzacji dziedzictwa archiwalnego, choćby w ramach programu UNESCO „Pamięć świata”. Polską delegację uczestniczącą w posiedzeniu tworzyli przedstawiciele Ministerstwa Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu oraz szefowie instytucji pamięci podległych Ministerstwu. Delegacja zwiedziła także wystawę w Pałacu Wielkich Książąt Litewskich w Wilnie. Ekspozycja pt. „O dobro Ojczyzny. Litwa i Polska w epoce Konstytucji 3 Maja” powstała we współpracy ze stroną polską, dzięki wsparciu udzielonemu przez Archiwa Państwowe.

IPN od lat prowadzi na terenie Litwy prace poszukiwawcze i ekshumacyjne, w które angażuje także wolontariuszy Stowarzyszenia Odra-Niemen. Obecnie jednym z miejsc objętych pracami jest leśna mogiła niedaleko miejscowości Zawiasy, w której pochowano żołnierzy litewskich i polskich poległych podczas walk w 1920 roku. Po nieudanych próbach poszukiwań mogiły, podjętych przez archeologów litewskich, z prośbą o wsparcie zgłosił się do Biura Poszukiwań i Identyfikacji IPN samorząd rejonu elektreńskiego. We wrześniu 2022 roku odbył się

kolejny etap prac poszukiwawczych, w ramach którego zespół IPN prowadził badania równoległe w kilku miejscach.

Litwa stała się ponadto celem wyjazdów w programie „Poznanie dawnych Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej przez uczniów krakowskich szkół” realizowanym od 2010 roku. Projekt edukacyjny miał stwarzać możliwość bezpośredniego poznania historii, kultury i walorów przyrodniczych dawnych Kresów Wschodnich, a wyjazdy uczniów były dofinansowane przez Gminę Miejską Kraków. Uznano, że trasa wyjazdu powinna objąć przynajmniej dwanaście litewskich lokalizacji, tj. Duskienniki, Górę Krzyży k. Szawli, Kiejdany, Stateczniki Wielkie, Kłajpedę, Kowno, Nidę, Pożajście, Szetejnie, Troki, Wilno i Zutów. Z ewaluacji programu wynikało, że cennym doświadczeniem dydaktycznym były lekcje historii czy literatury prowadzone w miejscach silnie związanych z polskością. Miejscowi przewodnicy często mieli polskie korzenie, co uwiarygadniało przekazywane przez nich treści dotyczące wielowiekowego dziedzictwa Polski. Wiedzę o dawnych ziemiach wschodnich popularyzowano także podczas wielogodzinnych przejazdów autokarem. Większość szkół podczas wyjazdów korzystała z usług miejscowych hoteli, choć zdarzało się, że nauczyciele mający doświadczenie w wyjazdach z młodzieżą na dawne Kresy rezygnowali z hoteli na rzecz noclegów organizowanych w domach rodaków. Dostrzegano w tym także możliwość udzielania im wsparcia materialnego.

3.2. Sektor pozarządowy

Ochroną polskiego dziedzictwa kulturowego historyczno-architektonicznego zajmuje się też Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie”, podlegająca pod nadzór Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Fundacja pomaga w przekazywaniu środków na renowację i opiekę nad miejscami pamięci narodowej, m.in. grobami, zabytkami świeckiej i sakralnej kultury polskiej w kraju i z granicą. Do jej zadań należy również wspieranie osób repatriujących się do Polski, zwłaszcza tych powracających ze Wschodu. Celem jednego z realizowanych przez Fundację programów jest podtrzymanie i doskonalenie znajomości języka polskiego wśród polskich środowisk na Wschodzie. Inny ukierunkowany jest m.in. na ocalenie polskiego dziedzictwa kulturalno-historycznego na Wschodzie. Realizacji tego celu służy kultywowanie polskich tradycji narodowych, organizowanie wyjazdów kulturo-poznawczych, popularyzowanie kultury wśród polskiej młodzieży czy dofinansowanie działań związanych z dokumentowaniem śladów polskości na Wschodzie. Wiele podmiotów upamiętniających polską historię i kulturę na Litwie otrzymuje od Fundacji dofinansowanie na podejmowane inicjatywy. Projekty finansowane są ze środków Kancelarii Prezesa Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, w ramach konkursu „Polonia i Polacy za granicą 2022”. Wśród realizowanych przez Fundację zadań

publicznych, wspierających inicjatywy upamiętniające polską historię i kulturę na Litwie, wymienić można choćby projekty pod hasłem „Aktywni w działaniach promujących Polskę” czy „Ochrona polskiej pamięci i tożsamości na Wschodzie”.

Ochrona polskiego dziedzictwa na Litwie stanowi też zasadniczy element działalności wspomnianego wcześniej Stowarzyszenia Odra-Niemen, które od 2012 roku wyremontowało i objęło opieką osiem cmentarzy oraz kwater wojskowych i wojennych na terenie dzisiejszej Litwy: w Dubiczach, Gumbie, Koleśnikach, Niewoniańcach, Zawiszańcach, Sangielowszczyźnie. Prace prowadzono również na cmentarzu Szalewiczów nad Wersoką oraz w kwaterach żołnierzy Armii Krajowej w Puszczy Rudnickiej. Z myślą o kresowych kombatantach w 2009 roku Stowarzyszenie zainicjowało program społeczny „Rodacy Bohaterom”, którego sednem są zbiórki darów. Towarzyszą im „Spotkania z Polską” polegające na międzypokoleniowej integracji. Od 2020 roku partnerem projektu jest Federacja Patriotyczna. Członkowie Stowarzyszenia organizują na Litwie także tzw. „Kresowe Zaduszki” - w 2019 roku w ramach przedsięwzięcia w ciągu trzech dni odwiedzili niemal 20 cmentarzy, rozstawiając znicze, sprząając kwatery i opracowując spis niezbędnych renowacji na kolejny sezon. Projekt dofinansowuje Urząd do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych oraz Kancelaria Senatu Rzeczypospolitej Polskiej.

Litwa jest ponadto jednym z państw objętych przez Fundację Lwów i Kresy Południowo-Wschodnie akcją edukacyjno-społeczną pod hasłem „Książki do Polaków na Wschodzie”. Fundacja prowadzi akcję od 2014 roku, a siedem edycji pozwoliło dostarczyć do polskich ośrodków niemal 20 tysięcy książek. Inicjatywa pozwala zakładać na Kresach kolejne biblioteki, wyposażone m.in. w pozycje z dziedziny historii, kultury i literatury polskiej. Akcję wspiera Fundacja PZU, Centralna Biblioteka Wojskowa, miasto Grodzisk Mazowiecki oraz wiele osób prywatnych.

3.3. Pozostałe formy wsparcia

Przez wiele lat istotnym elementem działań na rzecz ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego na Litwie była prasa. Może się wydawać, że do szczególnej aktywizacji polskiej mniejszości doszło na fali litewskiego odrodzenia narodowego, ale polskie organizacje społeczne na Litwie zakładano także w latach 80., powołując przy tym ich organy prasowe. Każde z czasopism miało swoją specyfikę - podczas gdy „Naszej Gazecie” Związku Polaków na Litwie przypisywano charakter głównie informacyjny, prywatny, dwutygodnik „Znad Willi” miał raczej aspiracje literackie i poruszał kwestie natury politycznej. W podobnym czasie zaczęto wydawać „Magazyn Wileński”, który w założeniu stanowił typowe czasopismo popularne, choć początkowo zawierał także liczne teksty broniące praw polskiej mniejszości na Litwie. Ostatecznie umieszczano w nim szeroki katalog treści - zaczynając od porad

domowych, poprzez ciekawostki ze świata i lokalną historię, na próbach literackich kończąc. „Magazyn Wileński” był zatem niezależnym społeczno-politycznym i kulturowo-literackim czasopismem, a zarazem pierwszym polskim wydawnictwem zarejestrowanym po ogłoszeniu na Litwie niepodległości. Z czasem redakcji udało się uzyskać dotacje z Polski, które wkrótce uzależniły ją od napływających zastrzyków finansowych. Gazeta bezpowrotnie utraciła wówczas swoją samowystarczalność, choć początkowa niezależność była dla redakcji powodem do dumy: „Od pierwszych dni, gdy rozpoczęło się na Litwie budowanie nowego życia, »Magazyn Wileński« trzymał rękę na pulsie zachodzących procesów. Niezależni, przez nikogo nie finansowani, więc wolni. Nikt nas nie cenzurował, nie wytyczał zadań (...). Ważne, najważniejsze, znaczące i kontrowersyjne wydarzenia z tamtych lat znajdowały miejsce na łamach pisma. Różne były na to reakcje (...). Na łamach gościła kultura, oświata, język, tradycje itd. Polityka też, owszem - między innymi. Dziś dzieje Polaków na Litwie (...) są zawarte w 32 opasłych rocznikach pisma. To jest nasz dorobek, który zostawiamy po sobie”.

Wydawanie „Magazynu Wileńskiego” zakończono bowiem w styczniu 2022 roku, a więc 32 lata po ukazaniu się pierwszego numeru. Oddając do rąk zainteresowanych ostatni 455. numer czasopisma, do jego czytelników i twórców skierowano podziękowania, przypominając jednocześnie historię redakcyjnych prac. „Zakładając w 1989 roku

»Magazyn Wileński« pragnęliśmy jak najszybciej skorzystać z wolności do głoszenia swoich prawd, swoich racji po polsku. Wydarzenia historyczne toczyły się w zawrotnym tempie. Może do końca nawet nie byliśmy świadomi co do historycznej ważności chwili, ale wiedzieliśmy na pewno, że przyszedł czas, by Polacy pozostający za żelazną kurtyną przypomnieli światu o sobie - że jesteśmy, że mamy swoje potrzeby i prawa, że nie chcemy się wynaradawiać, asymilować. Jesteśmy Polakami" - podkreślono. Warto dodać, że w 1991 roku przy redakcji czasopisma założono Wydawnictwo Polskie w Wilnie. Wydawało polskie książki w ramach „Biblioteki Magazynu Wileńskiego" -w roku 2015 było to ok. 60 tytułów, wśród których znalazły się pozycje poświęcone historii Polaków na Litwie i dziejom Wileńszczyzny.

Za przykład promocji kultury polskiej posłużyć mogą także Dni Polskiego Teatru na Litwie, artystyczne, niekomercyjne wydarzenie, oparte na twórczości polskich autorów. Przykładowo w 2019 roku projekt realizowany był w Wilnie, Solecznikach i Jaszunach, co skutecznie zwiększało jego zasięg. Spektakle adresowano zarówno do publiczności dorosłej, jak i młodego widza.

Zakończenie

Pamięć o Kresach Wschodnich kształtuje zarówno świadomość społeczną, jak i myślenie polityczne w Polsce. Wskutek konfliktów w XX wieku i działalności reżimu komunistycznego liczba dóbr kultury na tym obszarze znacząco się zmniejszyła, a te, które przetrwały, wymagają zwykle starannej opieki, konserwacji, a nawet pilnych działań ratunkowych. Wschodnie pogranicze dawnej Polski stanowi temat polskiego dyskursu historycznego i bywa synonimem „małej ojczyzny” tych Polaków, których po II wojnie światowej poddano wysiedleniu. Działalność instytucji państwowych, sektora pozarządowego oraz inne przejawy wsparcia na rzecz ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego na Kresach Wschodnich uwzględniają nie tylko szeroki zakres terytorialny tego obszaru, ale także szeroki katalog zadań. W ostatnich latach podejmowanie inicjatyw utrudniały zakłócenia społeczne i gospodarcze wywołane pandemią COVID-19 oraz działania autorytarne białoruskiego reżimu, a obecnie wyzwaniem stanowi trwająca wojna rosyjsko-ukraińska. Poszczególne formy wsparcia mogą zatem odbiegać od norm, choć ich istota pozostaje bez zmian.

Wśród opisanych kwestii związanych z ochroną polskiego dziedzictwa kulturowego na dawnych Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej znalazły się regulujące je międzynarodowe umowy i traktaty, zawarte między Polską a państwami powstałymi za jej wschodnią granicą po rozwiązaniu

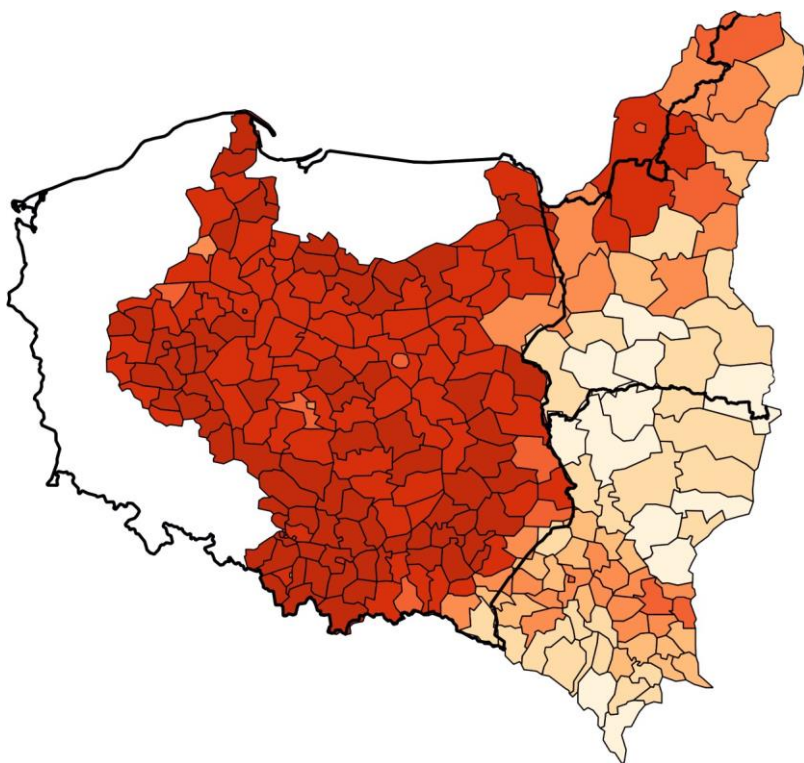
ZSRS. Liczne przykłady dowodzą, że ich zapisy często pozostawały w sferze deklaracji i dobrych intencji. Formalne przepisy nie wywierały czasem żadnego wpływu na rzeczywistość i nie zdołały uchronić wielu zabytków przed zniszczeniem. Niejednoznacznie ocenia się także działalność dwustronnych komisji powstałych na postawie wspomnianych porozumień. Polsko-Białoruska Komisja Konsultacyjna ds. Dziedzictwa Kulturalnego od 1996 roku zebrała się 19 razy (do ostatniego spotkania doszło w kwietniu 2019 roku), ale w przypadku Międzyrządowej Komisji Polsko-Ukraińskiej ds. ochrony i zwrotu dóbr kultury utraconych i bezprawnie przemieszczonych podczas II wojny światowej takich posiedzeń w tym samym czasie odbyło się zaledwie sześć (ostatnie w 2015 roku). Choć dwustronne spotkania ekspertów są niewątpliwie potrzebne, rzadko przekładają się na realne decyzje polityczne.

Obszarem kluczowym dla ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego na Kresach Wschodnich wydaje się obszar edukacji. Wspomaganie edukacji polonijnej na Wschodzie jest jednym z głównych celów Polski w ramach współpracy z Polonią. Realizacja tego celu przyjmuje różne formy: kierowanie nauczycieli do pracy za granicą, przekazywanie niezbędnych pomocy dydaktycznych czy organizowanie doskonalenia zawodowego dla nauczycieli. W dyskursie publicznym nierzadko sugeruje się także wdrażanie międzypaństwowych projektów badawczych, które nie dotyczyłyby wyłącznie polskiej spuścizny,

lecz szeroko rozumianego wspólnego dziedzictwa zaangażowanych w nie narodów. Zwraca się ponadto uwagę na potrzebę ustanawiania nagród dla dziennikarzy za publikacje, audycje telewizyjne bądź radiowe dotyczące polskiego dziedzictwa kulturowego. Bez szeroko ukierunkowanej popularyzacji tych kwestii skuteczna ochrona polskiej spuścizny wciąż będzie stanowiła wyzwanie.

Rozdział III

Badanie i analiza

Badanie przeprowadzono w ramach projektu „Edukacja obywatelska na Kresach Wschodnich” przez Polski Instytut Rozwoju Społecznego i Gospodarczego na grupie **1166 osób**.

Jako metodę realizacji badania przyjęto próbę kwotową przedstawicieli organizacji pozarządowych oraz działaczy i środowisk polskich (nieformalnych grup zrzeszających). Badanie przeprowadzono jednorazowo poprzez rozesłanie ankiet online z pytaniami zamkniętymi. Odpowiedzi zbierano od 7 do 14 listopada 2022 roku. Przed badaniem respondenci nie otrzymali żadnych dodatkowych informacji, z wyjątkiem krótkiej informacji o celu badania.

Celem głównym ankiety było zdiagnozowanie potrzeb oraz szans i barier rozwoju edukacji obywatelskiej na terenach dawnych Kresów Wschodnich.

Celem szczegółowym badania było opracowanie poradnika skierowanego do środowisk polskich na Ukrainie i Białorusi oraz organizacji pozarządowych dbających o zachowanie wysokiego poziomu edukacji obywatelskiej wśród społeczności lokalnych w tych krajach. Poradnik skupi się na pokazaniu dobrych postaw i wzorców w duchu patriotycznym. Projekt jest refleksją nad adekwatną, sprawiedliwą edukacją obywatelską, która wzmacnia jej głos i wpływ.

Pytania ankietowe dotyczyły tematyki edukacji obywatelskiej

i patriotycznej na terenach dawnych Kresów Wschodnich, działań jakie należałoby podjąć, aby wspierać rozwój kultury polskiej oraz szans i barier rozwoju. Podjęto próbę diagnozy gotowości organizacji pozarządowych do prowadzenia projektów mających na celu edukację obywatelską i promujących polską kulturę. Dodatkowo badani zostali poproszeni o ocenę takich działań w swoim miejscu zamieszkania.

Z badania płyną bardzo ciekawe wnioski. Zaledwie 8,6% badanych uważa, że organizacje posiadają wszelkie zasoby do prowadzenia takich działań. Ankietowani uważają, że działania skupione wokół edukacji obywatelskiej w ich miejscu zamieszkania nie są wystarczające, ale jednocześnie zaledwie 1/3 organizacji posiada osobny dział zajmujący się edukacją obywatelską. Niepokojącym może wydawać się fakt, że osoby dedykowane do prowadzenia projektów edukacyjnych to osoby najczęściej zatrudnione na podstawie umów cywilnoprawnych. Zaledwie 2,6% organizacji pozarządowych działa na arenie międzynarodowej.

I. Dane demograficzne przynależność do organizacji pozarządowej

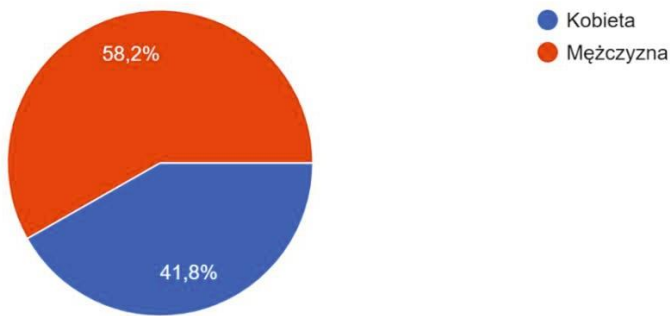
Pytania od numeru 1 do numeru 4 dotyczyły danych demograficznych respondentów tj. płci, wieku, wykształcenia oraz przynależności do organizacji pozarządowej.

Płeć i wiek ankietowanych

Wśród badanych osób przeważali mężczyźni 58,2% (679 osób). Kobiety stanowiły 41,8% (487 osób).

1. Płeć

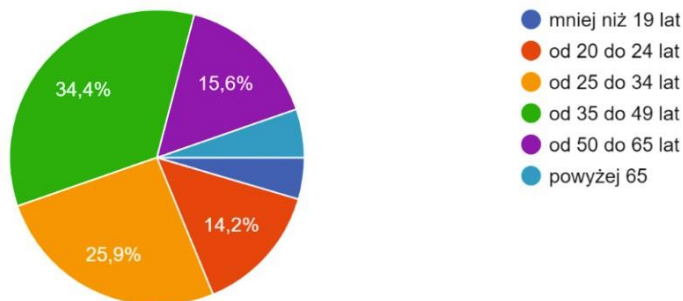
1 166 odpowiedzi

Respondenci reprezentowali bardzo zróżnicowane grupy wiekowe - najliczniejszą grupę stanowiły osoby pomiędzy 35 a 49 rokiem życia (34,4%). Do nieco mniej licznej grupy należały osoby pomiędzy 25 a 34 rokiem życia (25,9%), następnie osoby od 50 do 60 roku życia (15,6%) oraz te w wieku 20 do 24 lat (14,2%). Do dwóch najmniej licznych grup zaliczyli się ankietowani poniżej 19 oraz powyżej 65 roku życia (odpowiednio 4,5% i 5,3%).

2. Wiek

1 166 odpowiedzi

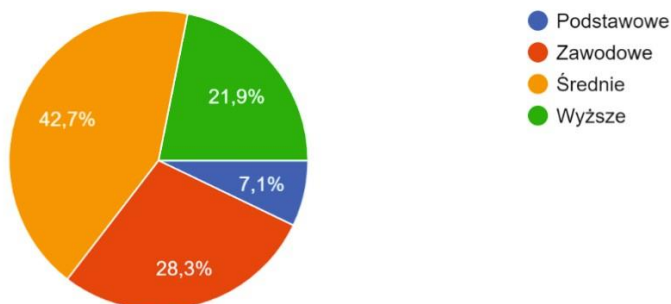

Wykształcenie

Ankietowani charakteryzowali się najczęściej wykształceniem średnim i zawodowym (odpowiednio 42,7% oraz 28,35%). Wykształcenie wyższe posiadało 21,9% ankietowanych. Najmniej liczną grupę stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym (7,1% osób).

3. Wykształcenie

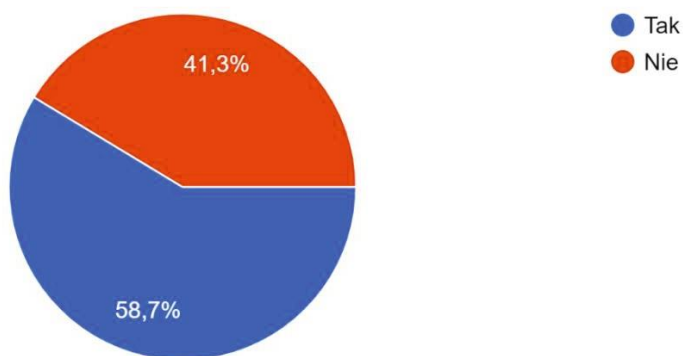
1 166 odpowiedzi

Pytanie numer 4 dotyczyło przynależności do organizacji pozarządowej. 58,7% badanych (684 osoby) reprezentowało przynajmniej jedną organizację pozarządową. Osoby nienależące do żadnej organizacji stanowiły 41,3% (482 osoby).

4. Czy reprezentuje Pan/Pani organizację pozarządową?

1 166 odpowiedzi

II. Charakterystyka organizacji, w których działają ankietowani

Pytania numer 5 - 9 skupiały się na charakterystyce organizacji, w której działają poszczególne osoby. Zapytano między innymi o formę prawną organizacji, profil jej działalności oraz beneficjentów.

Forma prawna organizacji

Uwzględniono 13 form prawnych organizacji (oraz możliwość wyboru *Inne*). Do trzech najczęściej powtarzających się należały: fundacje 23,1%,

związki stowarzyszeń (federacje) - 16,2% oraz stowarzyszenia 11,7%. Wspólnie te trzy formy prawne stanowiły ponad połowę wszystkich odpowiedzi (51%).

Na czwartym, piątym i szóstym miejscu znalazły się podmioty kościelne, zakłady aktywności zawodowej oraz kluby sportowe. W tych typach organizacji działa odpowiednio 11,2%, 5,8% oraz 5,6% osób, co razem daje ponad 1/5 udzielonych odpowiedzi (22,6%). Najbardziej wskazywanymi odpowiedziami były: środowiskowe domy samopomocy, podmioty o zasięgu innym niż lokalny, centrum integracji społecznej oraz inna forma prawna organizacji. Stanowiły łącznie mniej niż 10% wszystkich udzielonych odpowiedzi.

Tabela 1. Szczegółowe dane dotyczące form prawnych

Forma prawna organizacji	Odsetek udzielonych odpowiedzi
Fundacja	23,1%
Związek stowarzyszeń (federacja)	16,2%
Stowarzyszenie	11,7%
Podmiot Kościoła Katolickiego, innego kościoła lub związku wyznaniowego	11,2%
Zakład aktywności zawodowej	5,8%

Klub sportowy	5,6%
Szkoła	5,6%
Spółdzielnia socjalna	4,2%
Lokalna grupa działania	3,7%
Stowarzyszenie jednostek samorządu ter.	3,5%
Środowiskowy dom samopomocy	3,2%
Oddział, filia o zasięgu innym niż lokalny	3,1%
Centrum integracji społecznej	1,6%
Inna forma osobowości prawnej	1,6%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

Obszar działania organizacji

Respondenci zostali poproszeni o wskazanie trzech głównych obszarów działania ich organizacji. Z 16 podanych możliwości do najczęściej zaznaczanych odpowiedzi należały edukacja (27%), zachowanie dziedzictwa kulturowego (21,2%) oraz działalność charytatywna (19,7%). Dalej znalazły się działania związane z obszarem integracji społecznej, pomocy społecznej oraz ochrony środowiska (odpowiednio 18,7%, 17,1%, 14,9%).

Najrzadziej udzielaną odpowiedzią był profil działalności dotyczący religii (4,2%).

Tabela 2. Szczegółowe dane dotyczące obszaru działania organizacji

Obszar działania organizacji	Odsetek udzielonych odpowiedzi
Edukacja	27%
Zachowanie dziedzictwa kulturowego	21,2%
Działalność charytatywna	19,7%
Integracja społeczna	18,7%
Pomoc społeczna	17,1%
Ochrona środowiska	14,9%
Sport, turystyka, hobby	12,7%
Badania naukowe	11,4%
Zdrowie	10,4%
Ekonomia społeczna	9,9%
Monitorowanie prawa	7,5%
Rozwój lokalny	7%
Wsparcie III sektora i inicjatywy obywatelskie	5,3%
Sprawy zawodowe, wsparcie biznesu	5,3%
Ratownictwo, bezpieczeństwo, obronność	4,5%

Religia	4,2%
---------	------

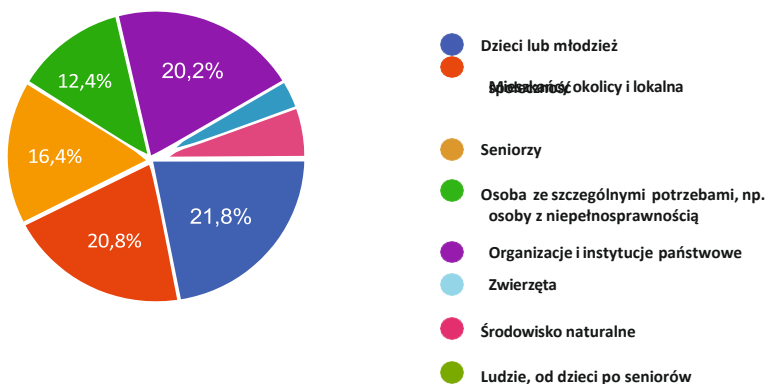
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

Podmioty na rzecz których działa organizacja (beneficjenci)

Głównym beneficjentem działań organizacji są dzieci i młodzież. Takiej odpowiedzi udzieliło 21,8% ankietowanych. Następnie w zestawieniu znaleźli się mieszkańcy okolicy i lokalna społeczność (20,8%) oraz organizacje i instytucje państwowe (20,2%).

Najmniej osób zadeklarowało, że organizacje do których należą, działają na rzecz środowiska naturalnego (5,3%) oraz zwierząt (3,1%).

7. Proszę o wskazanie na rzecz jakich podmiotów działa Państwa organizacja: Jeżeli Państwa organizacja działa na rzecz wielu podmiotów, proszę wskazać głównego beneficjenta działań Państwa organizacji
684 odpowiedzi

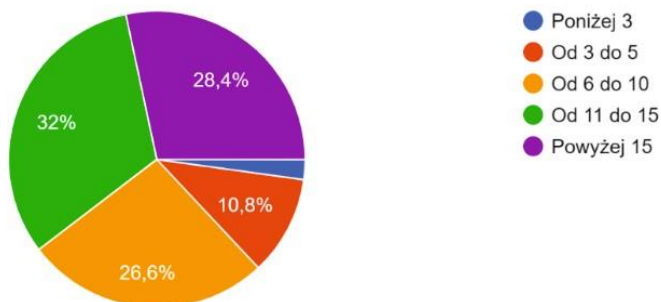
Ilość osób działających w organizacji i jej zasięg

W organizacjach, do których należą respondenci działa aktywnie najczęściej od 11 do 15 osób (32%). Aż 28,4% ankietowanych przyznało, że należy do organizacji liczących powyżej 15 osób.

Organizacje liczące pomiędzy 6 a 10 osób stanowiły 26,6%. Z mniejszą częstotliwością zaznaczane były odpowiedzi dotyczące organizacji składających się od 3 do 5 osób oraz poniżej 3 osób odpowiednio 10,8% oraz 2,3%.

8. Ile osób działa aktywnie w Państwa organizacji?

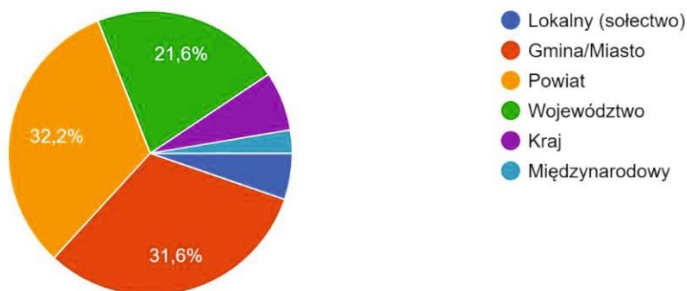
684 odpowiedzi

Respondenci działają najczęściej w organizacjach o zasięgu powiatu (32,2%) oraz gminy/miasta (31,6%). Na trzecim miejscu znalazły się organizacje działające na terenie całego województwa (21,6%). Najmniejszy odsetek osób przyznał, że ich organizacja ma zasięg międzynarodowy - 2,6% badanych.

9. Jaki zasięg działania ma Państwa organizacja?

684 odpowiedzi

Ili. Działania dotyczące edukacji, w tym edukacji obywatelskiej i patriotycznej na terenach dawnych kresów wschodnich

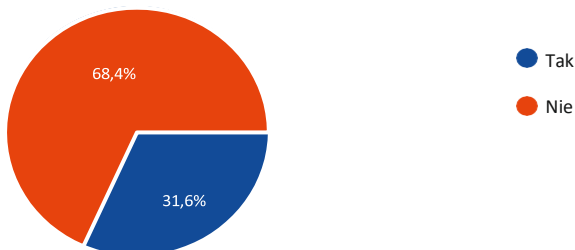
Pytania nr 10-12 dotyczyły przygotowania organizacji do prowadzenia szeroko rozumianych działań edukacyjnych, także na terenach dawnych Kresów Wschodnich.

Dedykowany dział prowadzący projekty edukacyjne

Organizacje najczęściej nie mają oddzielnego, wyspecjalizowanego działu odpowiedzialnego za działalność edukacyjną. Takiej odpowiedzi udzieliło aż 68,4% badanych.

10. Czy w Państwa organizacji znajduje się wyspecjalizowany dział odpowiedzialny za edukację, w tym edukację obywatelską i patriotyczną na dawnych Kreskach ?

684 odpowiedzi

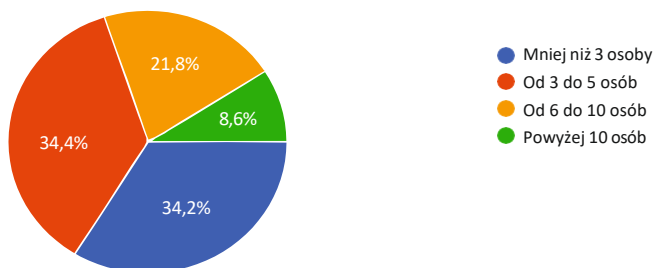

Sposób funkcjonowania działalności edukacyjnej w organizacji

Zapytano także o ilość osób zajmujących się działaniami edukacyjnymi w danej organizacji oraz ich charakterystykę. W przypadku ponad 1/3 organizacji ilość osób zaangażowanych w takie działania wynosi od 3 do 5 osób (35,4%). 34,2% organizacji deklaruje, że w takie działania zaangażowanych jest zaledwie od 1 do 3 osób. Tylko 8,6% badanych wskazuje, że w ich organizacji działalnością edukacyjną zajmuje się powyżej 10 osób.

11. Ile osób w Państwa organizacji zajmuje się prowadzeniem działalności edukacyjnej ?

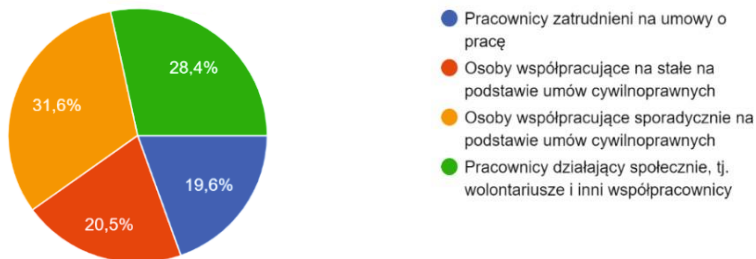
684 odpowiedzi

Według odpowiedzi ankietowanych 31,6% osób zaangażowanych w działania edukacyjne to osoby współpracujące sporadycznie, zatrudnione na podstawie umów cywilnoprawnych. Kolejną, popularną formą współpracy wśród badanych jest praca na zasadach wolontariatu (28,4%), świadczona przez pracowników działających społecznie. Zaledwie 1/5 pracowników zajmujących się działaniami edukacyjnymi w danej organizacji to pracownicy zatrudnieni na stałe na podstawie umowy cywilnoprawnej (20,5%), a tylko 19,6% pracowników zatrudnionych jest na podstawie umowy o pracę.

12. Osoby zaangażowane w Państwa organizacji przy pracy związanej z prowadzeniem działalności edukacyjnej to:

684 odpowiedzi

Następnie poproszono respondentów o wybranie 3 celów, które realizuje ich organizacja na rzecz zachowania polskości. Do najczęściej wybieranych należały:

- 1) Podejmowanie prowadzenie wszechstronnej współpracy z Polonią i Polakami zamieszkałymi poza granicami Polski,

m.in. w takich dziedzinach jak: kultura, nauka, gospodarka, ekologia, turystyka i sport: **41,2%**;

- 2) Organizowanie różnych form działalności na rzecz promowania, upowszechniania, pogłębiania i umacniania wiedzy o polskiej kulturze, dorobku naukowym i gospodarczym oraz historii i tradycji w Polsce i zagranicą: **37%**;
- 3) Propagowanie nauczania języka polskiego w środowiskach Polonii i Polaków mieszkających poza granicami Polski oraz podtrzymanie ich tożsamości narodowej, a także wspieranie szkół z polskim językiem wykładowym za granicą: **26,3%**.

Do najrzadziej realizowanych celów należały:

- 1) Udzielanie pomocy w zakresie ochrony zabytków kultury polskiej i dziedzictwa narodowego (**10,5%**).
- 2) Obrona praw polskiej mniejszości narodowej (**4,8%**).

Szczegółowe wyniki prezentują się następująco:

Tabela 3. Szczegółowe dane dotyczące celów realizowanych przez organizacje

<p style="text-align: center;">Cele organizacji pozarządowych dla zachowania polskości</p>	<p style="text-align: center;">Odsetek udzielonych odpowiedzi</p>
<p>Podejmowanie i prowadzenie wszechstronnej współpracy z Polonią i Polakami zamieszkałymi poza granicami Polski m.in. w takich dziedzinach, jak: kultura, nauka, gospodarka, ekologia, turystyka i sport.</p>	<p>41,2%</p>
<p>Organizowanie różnych form działalności na rzecz promowania, upowszechniania, pogłębiania i umacniania wiedzy o polskiej kulturze, dorobku naukowym i gospodarczym oraz historii i tradycji w Polsce i za granicą.</p>	<p>37%</p>
<p>Propagowanie nauczania języka polskiego w środowiskach Polonii i Polaków mieszkających poza granicami Polski oraz podtrzymanie ich tożsamości narodowej. Wspieranie szkół z polskim językiem wykładowym za granicą.</p>	<p>26,3%</p>
<p>Wspieranie dążeń emigracji i środowisk polonijnych do umacniania swoich pozycji społeczno-ekonomicznych w krajach zamieszkania oraz wspieranie ich zawodowych aspiracji.</p>	<p>24,1%</p>

Budowanie polskiego lobby na arenie międzynarodowej.	23,7%
Podejmowanie szeroko rozumianej współpracy z innymi fundacjami, stowarzyszeniami, instytucjami państwowymi, przedsiębiorstwami i organizacjami społecznymi, w tym pozarządowymi oraz innymi podmiotami w zakresie realizacji określonych przedsięwzięć na rzecz Polaków na Wschodzie.	18,%
Tworzenie przyjaznego klimatu i pogłębiania więzi pomiędzy środowiskami polskimi i narodami kraju zamieszkania Polaków.	15,5%
Organizowanie pomocy humanitarnej potrzebującym jej środowiskom polskim i polonijnym za granicą.	13,9%
Pogłębianie i szerzenie w Polsce wiedzy o Polonii i Polakach zamieszkałych poza granicami Polski.	13%
Udzielanie pomocy w zakresie ochrony zabytków kultury polskiej i dziedzictwa narodowego.	10,5%
Obrona praw polskiej mniejszości narodowej.	4,8%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

IV. Część szczegółowa

Pytania numer 14 - 17 dotyczyły umacniania więzi pomiędzy środowiskami polonijnymi oraz promocji polskości na terenach dawnych Kresów. Miały na celu także zbadanie aktualnej sytuacji organizacji pozarządowych i ich gotowości do prowadzenia takich działań.

14. Jak ważne są dla Pana/Pani działania zmierzające do umacniania więzi pomiędzy środowiskami polonijnymi?

1 166 odpowiedzi

Poproszono badanych o wybranie 1 z 5 stanowisk opisujących, jak ważne są dla organizacji, którą reprezentują, działania zmierzające do umacniania więzi pomiędzy środowiskami polonijnymi. Ponad 60% ankietowanych odpowiedziało, że działania takie są istotne, stanowią znaczącą część działań organizacji (32,1%) lub są bardzo ważne, a większość projektów prowadzonych przez organizację kierowana jest do Polaków mieszkających na terenach dawnych Kresów (31%). Według ponad 30% ankietowanych działania takie nie są ważne, stanowią niewielką część działań organizacji (21,8%) lub są wcale nieistotne, organizacja nie zajmuje się takimi działaniami (10,5%).

Warto zauważyć, że dla zaledwie 4,5% organizacji pozarządowych działania zmierzające do umacniania więzi pomiędzy środowiskami polonijnymi są głównym celem.

Promowanie polskości

Kolejne pytanie dotyczyło zagadnień, które powinny być podejmowane jako wiodące w celu promowania polskości na Kresach. Poproszono o wybór maksymalnie 3, które są najbardziej istotne dla badanych. Wyniki prezentuje tabela nr 4.

Według 41,7% badanych promowanie polskości na Kresach powinno odbywać się poprzez kładzenie większego nacisku na zagadnienia związane z patriotyzmem. 38,8% uważa, że powinny być związane z osiągnięciami naukowymi Polaków a obszar związany z państwem i władzą uzyskał 31,3% głosów.

Najmniejsze znaczenie według ankietowanych mają zagadnienia dotyczące życia społecznego (11,4%) oraz budowanie świadomości społecznej dotyczącej jej pochodzenia (11,2%).

Tabela 4. Obszary promocji polskości na Kresach

Obszary	Odsetek udzielonych odpowiedzi
Zagadnienia związane z patriotyzmem i zachowaniami charakterystycznymi dla tej postawy	41,7%
Osiągnięcia naukowe Polaków	38,8%
Zagadnienia związane z państwem władzą - funkcje państwa, ustrój RP	31,3%
Osiągnięcia sportowe	29,2%
Zagadnienia dotyczące obywatelstwa	17,1%
Promocja historii Polski, w szczególności w kontekście Polaków na Kresach	15,4%
Wybrane zagadnienia dot. życia społecznego i społeczeństwa w Polsce	11,4%
Budowanie świadomości społecznej dot. jej pochodzenia	11,2%

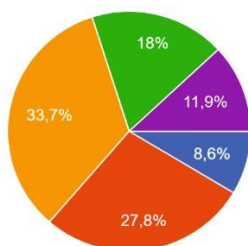
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

V. Przygotowanie organizacji do promowania polskości

Ponad połowa ankietowanych źle ocenia gotowość organizacji do podejmowania wyżej wymienionych działań. Według badanych przygotowanie jest słabe, a sama organizacja uzależniona jest od zewnętrznych źródeł finansowania (33,7%) lub nawet bardzo źle, ponieważ organizacja nie posiada, ale także nie potrafi pozyskać środków na takie działania (18%). Zaledwie 8,6% badanych uważa, że organizacja posiada wszelkie zasoby do prowadzenia takich działań.

16. Jak ocenia Pan/Pani gotowość organizacji do prowadzenia takich działań?

1 166 odpowiedzi

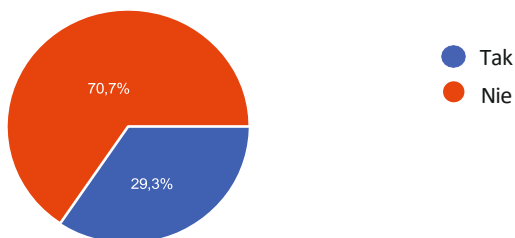

- Bardzo dobrze, organizacja posiada wszelkie zasoby do prowadzenia takich działań
- Dobrze, organizacja posiada pewne środki na prowadzenie tego typu działań
- Słabo, organizacja w przypadku działań jest uzależniona od zewnętrznych źródeł finansowania
- Bardzo źle, organizacja nie posiada i nie jest w stanie pozyskać środków na te działania
- Uważam, że takie działania w tym momencie nie byłyby zupełnie możliwe

Ponad 70% organizacji nie posiada osób odpowiedzialnych za działania na rzecz promocji kultury polskiej na terenie terenach dawnych Kresów. Twierdząco odpowiedziało 29,3% badanych, co stanowi 342 osoby.

17. Czy organizacja posiada osoby dedykowane do działania na rzecz promocji kultury polskiej na dawnych terenach Kresów Wschodnich?

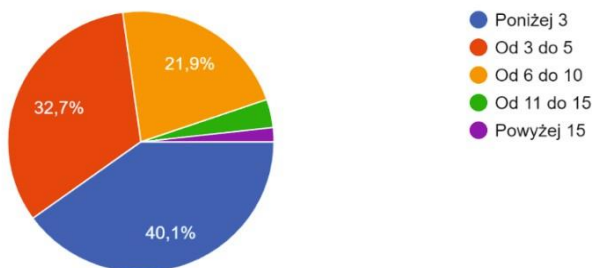
1 166 odpowiedzi

Okazuje się, w organizacjach posiadających dedykowanych pracowników, najczęściej wyżej wymienionymi działaniami zajmuje się poniżej 3 osób (40,1%) lub od 3 do 5 osób (32,7%). W 21,9% przypadków takich osób jest od 6 do 10, a w przypadku zaledwie nieco ponad 5% badanych organizacji takim działaniami zajmuje się więcej niż 11 osób.

17 a. Ile osób zajmuje się wyżej wymienionymi działaniami?

342 odpowiedzi

VI. Ocena działań służących promowaniu polskości przez ankietowanych

Pytania numer 18 - 20 dotyczyły działań na rzecz promocji kultury polskiej.

Zapytano o ocenę takich działań w miejscu zamieszkania badanych, a także o to, czy są wystarczające oraz jak poszczególne z nich wpływają na zachowanie polskiego dziedzictwa kulturowego na Kresach.

18. Jak ocenia Pan/Pani ww. działania w swoim miejscu zamieszkania?

1 166 odpowiedzi

Ocena działań promujących kulturę polską jest pozytywna.

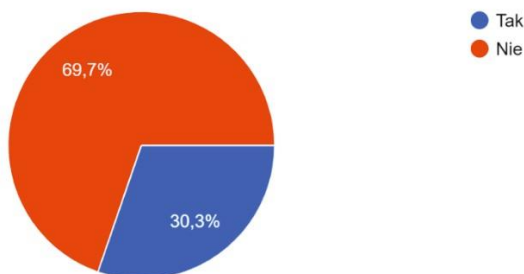
Ponad połowa respondentów ocenia dobrze lub bardzo dobrze działania prowadzone w ich miejscu zamieszkania (odpowiednio 43,7% oraz 8,7%).

26,8% badanych ocenia je źle, uważa, że nie są wystarczające. Za ledwie 5,2% badanych ma zdanie, że działania prowadzą do zaostrzania się antagonizmów i ocenia je bardzo źle. Co ciekawe, spora część

ankietowanych bo 15,6% czyli 182 osoby nie ma zdania i trudno im ocenić takie działania. Nasuwa się pytanie, czy zatem nie są prowadzone w ich miejscu zamieszkania, czy może są prowadzone na bardzo małą skalę lub czy badani z tej grupy nie są zainteresowani tego typu działaniami, przez co pozostały przez nich niezauważone. Prawie 70% badanych uważa, że prowadzone działania nie są wystarczające.

19. Czy uważa Pan/Pani, że podejmowane działania są wystarczające?

1 166 odpowiedzi

Kolejne pytanie dotyczyło oceny wpływu poszczególnych działań na rzecz zachowania polskiego dziedzictwa narodowego na Kresach. Spośród 13 wymienionych obszarów wskazane najczęściej jako „bardzo ważne” zostały działania mające na celu budowanie polskiego lobby na arenie międzynarodowej. Takiej odpowiedzi udzieliło **44%** ankietowanych.

Co ciekawe, jednocześnie najwyższy odsetek osób wskazał ten obszar jako „bez znaczenia” lub „mato ważny” (odpowiednio 4,9% oraz 15%). 45% badanych uważa, że ważne jest również podejmowanie

i prowadzenie wszechstronnej współpracy z Polonią i Polakami zamieszkałymi za granicą. Szczegółowe wyniki prezentuje tabela nr 5.

Tabela 5. Szczegółowe dane dotyczące oceny obszarów działania

Obszary działania	Odsetek udzielonych odpowiedzi					
	!!! S: a, u, ni S: N N a, CC	a, S: N , , i =	a, S: , Cly 0 O	a, S: =	a, S: N i , 0 t, ni CC	u, a, S: N i S: a, I- 0 a.
Budowanie polskiego lobby na arenie międzynarodowej	4,9%	15%	11,8%	22,8%	44%	1,5%
Podejmowanie i prowadzenie wszechstronnej współpracy z Polonią i Polakami zamieszkałymi za granicą	1,4%	7,6%	12,4%	45%	32,4%	1,2%

Organizowanie różnych form działalności na rzecz promowania, upowszechniania, pogłębiania i umacniania wiedzy o polskiej kulturze, dorobku naukowym i gospodarczym	0,7%	6,2%	16,2%	41%	32,4%	3,5%
Propagowanie i nauczanie języka polskiego w środowiskach Polonii i Polaków mieszkających poza granicami Polski, podtrzymywanie ich tożsamości narodowej	1,6%	9,2%	17,5%	40,5%	28,3%	2,9%
Wspieranie dążeń emigracji i środowisk polonijnych do	1,2%	10,3%	16,3%	40,3%	28,6%	3,3%

umacniania swoich pozycji społeczno- ekonomicznych w krajach zamieszkania oraz wspieranie ich zawodowych aspiracji						
Tworzenie przyjaznego klimatu i pogłębianie więzi pomiędzy środowiskami polskimi i narodami krajami zamieszkania Polaków	1,8%	9,3%	16,6%	40,7%	28,6%	3%
Pogłębianie i szerzenie w Polsce wiedzy o Polonii i Polakach zamieszkałych poza granicami Polski	1,3%	9,4%	17%	39,4%	30%	3,8%

Organizowanie pomocy humanitarnej potrzebującym jej środowiskom polskim i polonijnym za granicą	1,4%	8,4%	18,7%	39,9%	27,3%	4,2%
Udzielanie pomocy w zakresie ochrony zabytków kultury polskiej i dziedzictwa narodowego	1,2%	8,3%	17,6%	41,5%	28%	3,3%
Podjęmowanie szeroko rozumianej współpracy z innymi fundacjami, stowarzyszeniami, instytucjami państwowymi, przedsiębiorstwami i organizacjami społecznymi, w tym pozarządowymi, oraz	1,8%	7,8%	17,4%	41,3%	28,4%	3,3%

innymi podmiotami w zakresie realizacji określonych przedsięwzięć na rzecz Polaków na Wschodzie						
Obrona praw polskiej mniejszości narodowej	1,8%	8,7%	18,4%	41,6%	26,4%	3,1%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

VII. Szanse rozwoju i bariery

Ostatni etap badania dotyczył głównych barier w promocji kultury polskiej na terenach dawnych Kresów a także szans rozwoju i czynników hamujących organizacje pozarządowe w prowadzeniu projektów edukacyjnych dla dzieci, młodzieży i dorosłych.

Z badania wynika, że główną barierą w rozwoju promocji kultury polskiej na Kresach jest przede wszystkim **zmiana pokoleniowa - młodsze pokolenia znają historię Kresów wyłącznie z rodzinnych opowieści, ale nie utożsamiają się z nią. Ten temat nie jest dla nich już tak istotny.** Z takim stwierdzeniem „**zdecydowanie się zgadza**” **23,1% badanych.**

Co ciekawe, ta sama odpowiedź została zaznaczona najczęściej **jako „raczej się nie zgadzam”**. Było tak w przypadku **17,6% badanych**.

Wszystkie niżej wymienione bariery uzyskały ok. 50%-40% głosów. Ankietowani „raczej się zgadzają” lub „zdecydowanie się zgadzają”, że są w pewnym stopniu przeszkodą w promocji kultury polskiej na Kresach.

Tabela 6. Bariery w promocji kultury polskiej na Kresach

Bariery	Odsetek udzielonych odpowiedzi					
	Zdecydowanie się nie zgadzają	Raczej się nie zgadzają	Średnio	Raczej się zgadzają	Zdecydowanie się zgadzają	Nie wiem
Zmiana pokoleniowa ¹²	6,7%	17,6%	19%	33,1%	23,1%	0,4%

¹² Młodsze pokolenia znają historię Kresów wyłącznie z rodzinnych opowieści, ale nie utożsamiają się z nią.

Braki w edukacji szkolnej ¹³	1,6%	15%	17,8%	49,7%	14,3%	1,5%
Bariery językowe	3%	13,8%	22,7%	42%	15,7%	2,7%
Brak profesjonalnych materiałów szkoleniowych	2,4%	12,3%	23%	41%	17%	3%
Trudności w uzyskaniu finansowania działań	29%	13,2%	23,5%	42,6%	15,6%	2,1%
Uwarunkowania polityczne	1,9%	15,1%	22%	41,6%	15,6%	3,8%
Lęk wielu nauczycielek i nauczycieli przed	2,5%	13,5%	22,2%	42,3%	15,6%	3,8%

¹³ Temat Kresów przerabiany jest pobieżnie i nie jest ważnym punktem w edukacji szkolnej.

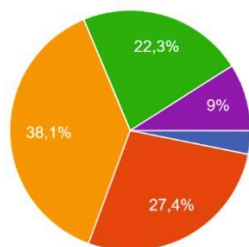
podejmowanie m aktywności w tym zakresie						
Wiele działań trafnych jest jako „polityczne” w negatywnym rozumieniu tego słowa	2,1%	13,9%	23,8%	41,1%	15,7%	3,2%
Lęk nauczycieli przed podejmowanie m kontrowersyjny ch tematów	1,9%	14,6%	23,7%	42,1%	16,5%	3,2%
Bazowanie na wiedzy podręcznikowej, a nie projektach edukacyjnych	2,5%	12,4%	21,8%	44,4%	15,7%	3%

Marginalizowane potrzeby podwyższania świadomości obywatelskiej	2,5%	13,8%	22,6%	43%	15,3%	2,8%
Brak wystarczającej pomocy ze strony polskiego rządu	3,5%	13,6%	23,3%	39,9%	12,5%	7,2%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

22. Czy edukacja obywatelska i szeroko pojęte działania na rzecz edukacji obywatelskiej dzieci, młodzieży i dorosłych są ważne dla Pana/Pani organizacji?

1 166 odpowiedzi

- Są bardzo ważne i są głównym celem organizacji
- Są bardzo ważne, większość projektów realizowanych kierujemy do Polaków...
- Są istotne, stanowią znaczącą część naszych działań
- Nie są ważne, ale stanowią niewielką część naszych działań
- Nie są istotne, nasza organizacja nie zajmuje się tym tematem

Z badania wynika, że edukacja obywatelska i projekty na rzecz jej rozwoju są głównym celem 3,2% organizacji pozarządowych. Dla ponad 65% badanych działania te są istotne, stanowią znaczącą część działań

organizacji lub są bardzo ważne, a większość projektów kierowana jest do Polaków mieszkających na dawnych terenach Kresów Wschodnich (odpowiednio 38,1% oraz 27,4%). Dla 1/3 ankietowanych edukacja obywatelska i działania mające na celu jej rozwój nie są ważne i stanowią niewielką część działań organizacji lub są zupełnie nieistotne, organizacja zupełnie nie zajmuje się tym obszarem.

W pytaniu numer 23 poproszono badanych o wskazanie czynników, które według nich znacząco przyczyniają się do wspierania organizacji pozarządowych w edukacji obywatelskiej dzieci, młodzieży i dorosłych. Ankietowani mogli zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź. Szczegółowe wyniki przedstawia tabela numer 7.

Tabela 7. Czynniki wsparcia organizacji pozarządowych w edukacji obywatelskiej

Czynniki	Odsetek udzielonych odpowiedzi
Gotowość szkół do podjęcia współpracy z organizacjami	51,1%
Ciekawe materiały i nowoczesne narzędzia angażujące zarówno dzieci jak i dorosłych	49,8%

Środki finansowe pozwalające na realizację projektów. Często nie są one wystarczające na zrealizowanie wszystkich działań	44,3%
Otwartość na nowe projekty	42%
Zaangażowanie dzieci, dorosłych i nauczycieli - potrzeba edukacji	33,7%
Działania o charakterze integrującym	23,1%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

Okazuje się, że gotowość szkół do podjęcia współpracy z organizacjami została wskazywana najczęściej jako czynnik, który w znaczący sposób przyczynia się do wspierania organizacji pozarządowych w edukacji obywatelskiej dzieci, młodzieży i dorosłych. Takiej odpowiedzi udzieliło 51,1% badanych. Według 49,8% ankietowanych ważne są ciekawe materiały i nowoczesne narzędzia angażujące zarówno dzieci jak i dorosłych. Środki finansowe pozwalające na realizację projektów znalazły się dopiero na trzecim miejscu, osiągając 44,3% głosów. Według ankietowanych z zaprezentowanych czynników najmniejsze znaczenie mają działania o charakterze integrującym - takiej odpowiedzi udzieliło zaledwie 23,1% badanych.

W ostatnim pytaniu poproszono badanych o wskazanie przeszkód w rozwoju edukacji obywatelskiej. Ankietowani mogli zaznaczyć maksymalnie trzy czynniki. Wyniki są spójne z odpowiedziami udzielonymi w poprzednim pytaniu (numer 23). Najczęściej wskazywaną barierą w rozwoju edukacji obywatelskiej był brak gotowości szkół do podjęcia współpracy z organizacjami, niska otwartość na nowe projekty oraz brak ciekawych materiałów i nowoczesnych narzędzi angażujących zarówno dzieci jak i dorosłych (odpowiednio 41,2% oraz 38,6%).

Najrzadziej wskazywaną barierą i najmniejszą przeszkodą w rozwoju edukacji obywatelskiej są według badanych działania podtrzymujące tożsamość narodową będące powodem do represji oraz lęk wielu nauczycielek i nauczycieli przed podejmowaniem aktywności, w tym zakresie. Szczegółowe wyniki prezentuje tabela 8.

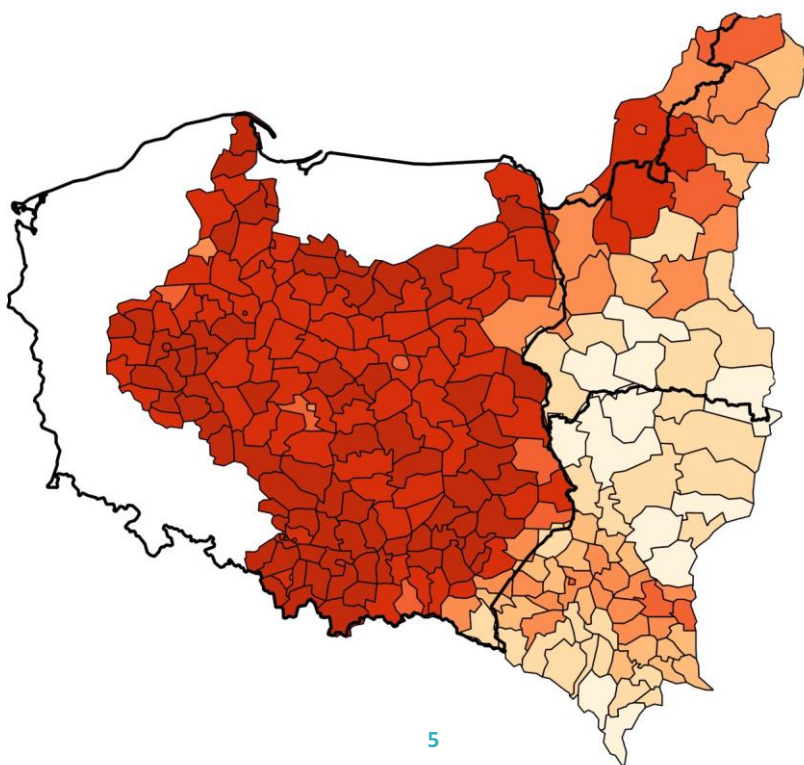
Tabela 8. Bariery rozwoju edukacji obywatelskiej

Czynniki	Odsetek udzielonych odpowiedzi
Brak gotowości szkół do podjęcia współpracy z organizacjami, niska otwartość na nowe projekty	41,2%

Brak ciekawych materiałów i nowoczesnych narzędzi angażujących zarówno dzieci jak i dorosłych	38,6%
Niski poziom zaangażowania dzieci i dorosłych	29,3%
Brak kompetencji wśród nauczycieli	24,6%
Brak wystarczających środków finansowych na realizację projektów	21,4%
Nauczycielom i nauczycielkom brakuje materiałów i szkoleń	21,3%
Marginalizowanie potrzeby podwyższania świadomości narodowej	21,1%
Wiele działań traktowanych jest jako „polityczne”	14,8%
Lęk nauczycieli przed podejmowaniem kontrowersyjnych tematów	14,7%
Działania podtrzymujące tożsamość narodową są powodem do represji	7,9%
Lęk wielu nauczycielek i nauczycieli przed podejmowaniem aktywności w tym zakresie	7,7%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ankietowych.

WNIOSKI Z BADANIA

5

W działalność organizacji pozarządowych oraz nieformalnych grup zrzeszających zaangażowane są osoby różniące się od siebie wiekiem, wykształceniem, formą zatrudnienia. Należy podkreślić, że występuje w tym zakresie bardzo duża granulacja. Najliczniejszą grupę stanowili mężczyźni pomiędzy 35 a 49 rokiem życia. Ankietowani charakteryzowali się najczęściej wykształceniem średnim lub zawodowym i reprezentowali organizacje pozarządowe. Są to niezwykle cenne informacje, ponieważ możemy uznać, że poradnik, o którym była mowa na wstępie, adresowany będzie przede wszystkim do takiej grupy społecznej.

Najczęstszą formą prawną organizacji były fundacje. Prawie 30% organizacji wskazało, że ich obszarem działania jest edukacja, a swoją ofertę kierują przede wszystkim do dzieci i młodzieży. Organizacje, które reprezentowali ankietowani najczęściej liczyły od 11 do 15 osób. Prawie 1/3 badanych reprezentowała organizacje duże, liczące powyżej 15 osób. Respondenci najczęściej działali w organizacjach o zasięgu powiatu lub gminy. Pytania szczegółowe odnoszące się bezpośrednio do działań edukacyjnych przynoszą ciekawe wnioski. Organizacje najczęściej nie mają oddzielnego, wyspecjalizowanego działu odpowiedzialnego za działalność edukacyjną. W przypadku organizacji, które taki dział posiadają - w projekty edukacyjne zaangażowanych jest najczęściej od 3 do 5 osób lub od 1 do 3 osób. Niepokój budzi fakt,

że w organizacjach posiadających dział odpowiedzialny za działania edukacyjne aż 31,6% pracowników to osoby współpracujące sporadycznie, zatrudnione na podstawie umów cywilnoprawnych. Drugą najbardziej popularną formą współpracy wśród badanych jest praca na zasadach wolontariatu, świadczona przez pracowników działających społecznie. Organizacje najczęściej podejmują i prowadzą wszechstronną współpracę z Polonią i Polakami zamieszkałymi poza granicami m.in. w takich dziedzinach, jak: kultura, nauka, gospodarka, ekologia, turystyka i sport.

Ponad 60% ankietowanych odpowiedziało, że działania zmierzające do umacniania więzi pomiędzy środowiskami polonijnymi **są istotne, stanowią znaczącą część działań organizacji lub są bardzo ważne.** Działaniami wiodącymi w celu promowania polskości na Kresach według ankietowanych powinny być przede wszystkim projekty związane z patriotyzmem i zachowaniami charakterystycznymi dla tej postawy.

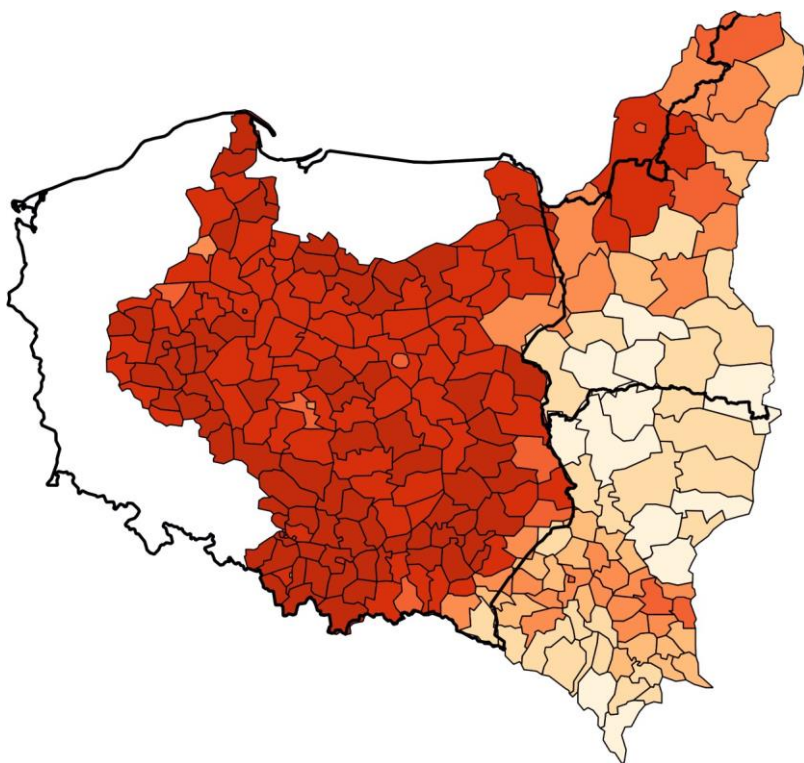
Dalsza część badania odkrywa słabe punkty organizacji pozarządowych.

Ponad połowa ankietowanych ocenia źle gotowość organizacji do promowania polskości na terenach dawnych Kresów. Według badanych przygotowanie jest **słabe, a sama organizacja uzależniona jest od zewnętrznych źródeł finansowania. Organizacje przeważnie nie posiadają osób** odpowiedzialnych za działania na rzecz promocji kultury polskiej na terenie terenach dawnych Kresów. W organizacjach

posiadających dedykowanych pracowników takimi działaniami zajmuje się poniżej 3 osób. Co jednak ciekawe, ponad połowa respondentów ocenia dobrze lub bardzo dobrze działania prowadzone w ich miejscu zamieszkania, ale uważają, że nie są wystarczające. Zdaniem ankietowanych dla zachowania polskiego dziedzictwa narodowego na Kresach **największe znaczenie ma budowanie polskiego lobby na arenie międzynarodowej.**

Z badania wynika, że główną barierą w rozwoju promocji kultury polskiej na Kresach jest przede **wszystkim zmiana pokoleniowa - młodsze pokolenia znają historię Kresów wyłącznie z rodzinnych opowieści, ale nie utożsamiają się z nią.** Okazuje się, że **gotowość szkół do podjęcia współpracy z organizacjami** została wskazywana najczęściej jako czynnik, który w znaczący sposób przyczynia się do wspierania organizacji pozarządowych w edukacji obywatelskiej dzieci, młodzieży i dorosłych. Jednocześnie **brak gotowości szkół do podjęcia współpracy z organizacjami, niska otwartość na nowe projekty** został wskazany jako największa przeszkoda w rozwoju edukacji obywatelskiej.

REKOMENDACJE

Rząd i społeczeństwo zależą od aktywnego udziału obywateli w życiu publicznym. By ten cel osiągnąć niezbędna jest edukacja obywatelska, która wykracza daleko poza zwykłe umiejętności komunikacji czy wiedzy książkowej. Właśnie dlatego tak istotna jest dyskusja na temat edukacji obywatelskiej, jej kształtu i wyznaczonego kursu, wprowadzania nowoczesnych narzędzi, które odpowiadają na dzisiejsze potrzeby. Tradycyjna nauka i przekazywanie wiedzy to zdecydowanie za mało, aby stworzyć społeczeństwo obywatelskie.

Wskazywaną barierą w rozwoju promocji kultury polskiej na Kresach była **zmiana pokoleniowa - młodsze pokolenia znają historię Kresów wyłącznie z rodzinnych opowieści, ale nie utożsamiają się z nią**. Poradnik powinien zatem skupiać się przede wszystkim na tym, **jak zachęcić młodych do działania** i w jaki sposób do nich dotrzeć. Aby mógł być skutecznym narzędziem dla organizacji pozarządowych oraz działaczy i środowisk polskich (nieformalnych grup zrzeszających), powinien być „skrojony” na miarę potrzeb ludzi młodych. Mógłby

zawierać niektóre z poniższych form wsparcia i np.:

- ▶ odsyłać do nowych materiałów dot. edukacji obywatelskiej, jak scenariusze lekcyjne, kompendia wiedzy;
- ▶ wskazywać dobre praktyki zebrane z innych szkół, przykłady zrealizowanych projektów, które można zastosować w szkole;

-
- ▶ zapewnić dostęp do doradztwa w zakresie edukacji obywatelskiej i możliwości skorzystania z porad ekspertów;
 - ▶ przekazywać konkretne wskazówki, jak osiągać cele edukacji obywatelskiej i patriotycznej, odsyłać do materiałów angażujących również dla rodziców i nauczycieli.

Gotowość szkół do podjęcia współpracy z organizacjami była wskazywana najczęściej jako czynnik, który w znaczący sposób przyczynia się do wspierania organizacji pozarządowych w edukacji obywatelskiej dzieci, młodzieży i dorosłych. Dlatego poradnik powinien być drogowskazem dla organizacji pozarządowych szkół, wyznaczającym zasady dobrej współpracy przynoszącej obopólne korzyści. Aby ten cel osiągnąć, należy pamiętać, że:

- ▶ dyrektorzy oraz osoby decyzyjne są przeciążone, dlatego oferta kierowana do szkół powinna zawierać wszystkie najważniejsze informacje, ale jednocześnie być zwięzła i napisana językiem korzyści; celem jest uzyskanie odpowiedzi na wszystkie najważniejsze pytania przy jednocześnie niskim zaangażowaniu czasowym;
- ▶ organizacje pozarządowe powinny korzystać z sieciowania i wcześniej pozyskanych kontaktów do osób pracujących w szkołach, co zwiększ szansę na podjęcie współpracy; z kolei szkoły powinny być bardziej otwarte na poszukiwanie kontaktu z przedstawicielami

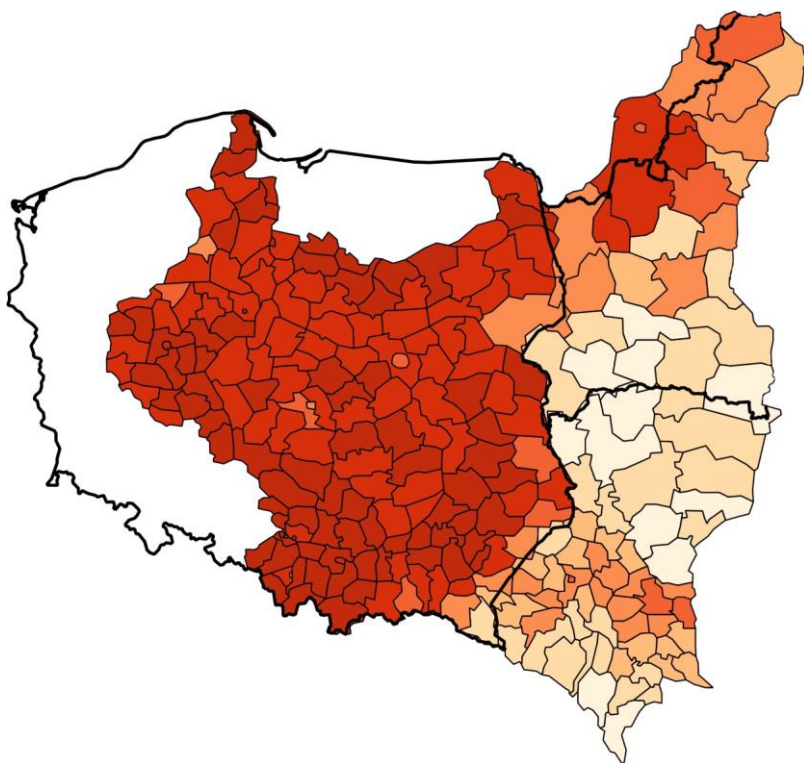
organizacji pozarządowych, co zwiększy ilość napływających projektów i pozwoli na wybranie tych najlepszych i najciekawszych dla uczniów; biurokratyzacja związana z projektami kierowanymi do szkół powinna być minimalna, co odciąży nauczycieli, którzy chętniej podejmą się ich realizacji;

- ▶ dodatkowo dużym udogodnieniem dla szkół byłaby możliwość korzystania z pomocy trenera/mentora w sprawach formalnych i merytorycznych, dedykowanego do danego projektu przez organizację pozarządową;
- ▶ punktem zapalnym przy tego typu współpracach jest kwestia ograniczonego zaufania; mimo, że organizacje pozarządowe mogą pochwalić się wysokim stopniem zaufania społecznego, to cały czas odczuwają ograniczone zaufanie ze strony szkół; spowodowane jest to protestami i interwencjami rodziców czy publiczną krytyką projektów przez nie prowadzonych; problem ten mógłby zostać rozwiązany np. poprzez uzyskanie przez organizacje pozarządowe referencji samorządów czy innych organizacji, cieszących się zaufaniem społecznym; organizacja z referencjami i transparentnością finansową miałaby znacznie większe szanse na współpracę i zaproszenie do prowadzenia projektu; po stronie osób zarządzających szkołami leży jednak przewyciężenie strachu, który często jest bezpodstawny;

-
- ▶ najlepiej, aby projekty kierowane do szkół nie były odpłatne, jeżeli tylko istnieje taka możliwość.

Badanie dostarczyło cennych informacji i może być podstawą do dalszych, pogłębionych analiz, punktem wyjścia do kolejnych badań czy podstawą do tworzenia materiałów edukacyjnych dla organizacji pozarządowych.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne:

1. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

Źródła online:

1. wPolityce.pl Kresy kolebka polskiej kultury. 16.12.2012. Dostęp online 25.10.22 r. Kresy- kolebka polskiej kultury. "Przez kilkaset lat nic nie było w stanie zakłócić przekonania, że Kresy to część naszego państwa oczywista, niezbywalna, fundamentalna" (wpolityce.pl)
2. <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych/zaglada-zydow-w-okupowanej-polsce/zaglada-zydow-na-kresach-wschodnich>, dostęp dnia 26.10.22 r., POLIN. Polscy Sprawiedliwi, Dr M. Grądzka-Rejak, red. M. Szczepaniak.
3. Niepodległa. Edukacja w li Rzeczypospolitej. Dostęp online 26.10.22 <https://niepodlegla.gov.pl/o-niepodleglej/edukacja-w-ii-rzeczypospolitej/>.
4. https://www.kresowianie.info/artykuly,n970,edukacja_na_kresach_ii_rp.html, Towarzystwo Miłośników Kultury Kresowej, dostęp dnia 21.10.2022 r.

-
5. Gazeta Wyborcza - BiqData.pl *Ile Polski zostało na dawnych Kresach Wschodnich? Zobacz na mapach*. Artykuł napisany przez Szymona Pifczyka 26.09.2014 r. Dostęp online 24.10.22 r. <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,22058569,ile-polski-zostalo-na-dawnych-kresach-wschodnich-zobacz-na.htm> l
 6. <https://wpolityce.pl/polityka/146711-kresy-kolebka-polskiej-kultury-przez-kilkaset-lat-nie-nie-bylo-w-stanie-za-klocic-przekonania-ze-kresy-to-czesc-naszego-panstwa-oczywista-niezbywalna-fundamentalna>, dostęp dnia 25.10.2022 r. wPolityce.pl Kresowanie na Jasnej Górze wołają o prawdę i pamięć narodową.
 7. Badacz IPN: potrzebne jest rozpoznanie pamięci o Kresach, publikacja 25.10.2017. Dostęp 25.10.22 r. <https://dzieje.pl/aktualnosci/badacz-ipn-potrzebne-jest-rozpozna-nie-pamieci-o-kresach>
Dostęp online 25.10.22 r. <https://wpolityce.pl/kosciol/203841-kresowanie-na-jasnej-gorze-wolaja-o-prawde-i-pamiec-narodowa>.
 8. Dewastacja cmentarza żołnierzy AK w Surkontach na Białorusi, 25.08.2022, <https://wilno.tvp.pl/62025770/dewastacja-cmentarza-zolnierzy-ak-w-surkontach-na-bialorusi>, dostęp: 20.11.2022 r.
 9. Fundacja „Pomoc Polakom na Wschodzie”, Dziedzictwo, <https://pol.org.pl/dziedzictwo/>, dostęp: 20.11.2022 r.

-
10. Informacja Ministra Edukacji Narodowej na temat stanu edukacji polonijnej na Wschodzie, [w:] Kancelaria Sejmu. Biuro Komisji Sejmowych: Pełny zapis przebiegu posiedzenia Komisji Łączności z Polakami za Granicą (nr 58) z dnia 7 czerwca 2017 r., <http://orka.sejm.gov.pl/>, dostęp: 20.11.2022 r.
 11. Instytut Pamięci Narodowej, Kresy - polskie dziedzictwo na Wschodzie. Seminarium dla nauczycieli - 19-26 października 2019, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/79812,Kresy-polskie-dziedzictwo-na-wschodzie-Seminarium-dla-nauczycieli-1926-pazdziern.html>, dostęp: 20.11.2022 r.
 12. Instytut Pamięci Narodowej, Kresy - polskie ziemie wschodnie w XX wieku, <https://edukacja.ipn.gov.pl/edu/konkursy-i-projekty/kresy-polskie-ziemie-ws>, dostęp: 20.11.2022 r.
 13. Konończuk W. i in., Raport OSW: Zagrożone dziedzictwo. Polskie dobra kultury na Ukrainie i Białorusi, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, Warszawa 2020.
 14. Lubicz Miszewski M., Kresowe projekty edukacyjne na rzecz umacniania bezpieczeństwa kulturowego, Studio Graficzne Piotr Kurasiak, Jawor 2018.
 15. Mackiewicz M., Dziękujemy czytelnikom, redaktorom, autorom i wszystkim przyjaciołom „Magazynu Wileńskiego”, 24.12.2021,

<http://www.magwil.lt/material,d-z-i-e-k-u-j-e-m-y-czytelnikom-redaktorom-autorom-i-wszystkim-przyjaciolom-magazynu-wilenskiego,723.html>, dostęp: 20.11.2022 r.

16. Posiedzenie Polsko-Litewskiej Grupy ds. Zachowania Dziedzictwa Kulturowego, 21.10.2021,
<https://www.archiwa.gov.pl/posiedzenie-polsko-litewskiej-grupy-ds-zachowania-dziedzictwa-kulturowego/> dostęp: 20.11.2022 r.
17. Reszczyński K., Bielecka E., W Szczecinie odsłonięto Pomnik Ofiar Nacjonalistów Ukraińskich 1939-1947, 2019,
<https://dzieje.pl/aktualnosci/w-szczecinie-odslonieto-pomnik-ofiar-nacjonalistow-ukrainskich-1939-1947>, dostęp: 20.11.2022 r.
18. Siekierka Sz., Cele działania i Statut Stowarzyszenia Upamiętnienia Ofiar Zbrodni Ukraińskich Nacjonalistów,
<http://suozun.org/informacje-o-organizacji/>, dostęp: 20.11.2022 r.